

David WIGGINS

ΠΡΟΤΑΣΙΑΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ,
ΛΕΚΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ
ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΛΕΚΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ.
ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΛΕΞΙΚΩΝ^{1*}

Κατὰ τὴν ἐνάσκησιν τῆς φιλοσοφίας ἀντιμετωπίζουμε συνεχῶς ἐρωτήματα σὰν τὸ ἀκόλουθο: “Λέξεις ὅπως γνωρίζω, πιστεύω, ἐνήμερος, ἀπάτη (εἴτε πρόκειται γιὰ αὐταπάτη εἴτε γιὰ τὴν ἐξαπάτησιν ἄλλων), καλός, ὀρθός, πρέπει, ἀναγκαῖος, ἄν, ἐπειδὴ, λόγος (reason), αἰτία, κλπ. ἔχουν μία ἢ περισσότερες ἀπὸ μιὰ σημασίαις;” “Ἄν δὲν ἀντιμετωπίζαμε τὴν πρακτικὴν ἀνάγκην νὰ πάρουμε μιὰ ἀπόφασιν γιὰ τὰ προβλήματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, θὰ ἦταν ἴσως φρόνιμον νὰ ἀναβάλουμε τὴν ἐξέτασίν τους. Καὶ τοῦτο, ἂν ὄχι γιὰ κανέναν ἄλλο λόγο, ἐπειδὴ στὸ μέτρο ποῦ εἶμαι ἀρμόδιος νὰ κρίνω — εἶμαι ἐλάχιστα ἀρμόδιος καὶ ἡ κρίσιν μου αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ ἐπιφύλαξιν — ἡ πρακτικὴ καὶ ὀλόκληρη ἡ μεθοδολογία τῶν σχετικῶν κλάδων τῆς γλωσσολογίας

* Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου: “On sentence-sense, word-sense and difference in word-sense. Towards a philosophical theory of dictionaries”. Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸν τόμον *Semantics*, ἐκδ. D. Steinberg καὶ L. - A. Jakobovits, Cambridge U.P., Cambridge 1971. Ἡ μετάφρασις δημοσιεύεται μὲ τὴν ἄδεια τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου καὶ τοῦ συγγραφέα. Copyright © Cambridge U. P. [ΣτΕ]

ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 31 (1980), σελ. 247 - 284
Copyright © 1980 ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ, Ἀθήνα.

λογίας βρίσκονται πρὸς τὸ παρὸν σὲ ἐξαιρετικὰ προσωρινὸ καὶ ἀβέβαιο στάδιο τῆς ἀνάπτυξής τους. Δὲν ἔχουμε ὅμως πάντα τὴ δυνατότητα νὰ ἀναβάλλουμε. Ἄλλωστε, ἴσως νὰ μὴν εἶμαι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητος σ' αὐτὸ πὸν πρόκειται, ἔτσι κι ἄλλιῶς, νὰ κάνω: νὰ ἐπιχειρήσω δηλαδὴ μιὰ τελικὴ ἔφοδο στὸ πρόβλημα τῆς προτασιακῆς σημασίας, τῆς λεκτικῆς σημασίας καὶ τῆς διαφορᾶς στὴ λεκτικὴ σημασία, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ θεωρία τοῦ νοήματος, ἔστω καὶ ἂν ὁ μόνος λόγος εἶναι νὰ τιμήσω τὰ ἐπιτεύγματα (πὸν ὀφείλονται κυρίως στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Frege) μιᾶς δραστηριότητας, πὸν εἶναι ἴσως τελεσίδικα καταδικασμένη νὰ ἐξαφανιστεῖ. Προτοῦ τὰ ὑπάρχοντα κεφάλαια αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς φιλοσοφίας μεταφερθοῦν καὶ ἐπενδυθοῦν σὲ μιὰ ἀναγεννώμενη ἐπιστήμη τῆς γλωσσολογίας ἢ σὲ ἓνα νέο κλάδο τῆς θεωρίας τῶν προτύπων (model theory), ἢ ἐπισήμανση καὶ ἢ ἀκριβῆς περιγραφή τους ἀποτελοῦν ἴσως σκόπιμη συμβολὴ στὴ μελλοντικὴ τους ἀξιοποίηση.

Ἄκόμα καὶ μὲ τὸν ἀπαρχαιωμένο ἐξοπλισμὸ πὸν διαθέτει ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ νοήματος, εἶναι νομίζω δυνατό νὰ δείξει κανεὶς πὸς, ὅποτε οἱ ἄνθρωποι ρώτησαν “Ἐχει τάχα ἡ λέξη λ περισσότερες ἀπὸ μιὰ σημασίες;”, τέθηκαν τρία τουλάχιστον εἶδη ἐρωτήματος: τὰ ἐξῆς:

- (i) Ἐχει ὁ λεκτικὸς τύπος (word type) λ περισσότερα ἀπὸ ἓνα λεξιλογικὰ (lexical) περιεχόμενα;
- (ii) Ἀντιπροσωπεύει ὁ λεκτικὸς τύπος λ, μέσα σὲ διαφορετικὰ πλαίσια, περισσότερα ἀπὸ ἓνα εἶδη προτασιακοῦ^α παράγοντα (proposition factor) ἢ παραφραστικοῦ συστατικοῦ (paraphrase component);
- (iii) Στὴν περίπτωσι πὸν ἡ ἀπάντησι στὸ (i) εἶναι *ναί*, εἵμαστε πραγματικὰ ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ λ εἶναι ἀπλῶς ὁμώνυμο;

Γιὰ λόγους πὸν θὰ γίνουν φανεροί, θὰ ὀνόμαζα τὸ πρῶτο ἐρώτημα ἓνα ἐρώτημα εἰσόδου (input question), τὸ δεύτερο ἓνα ἐρώτημα ἐξόδου (output question), καὶ τὸ τρίτο ἓνα ἐρώτημα γιὰ τὴ σχέση μεταξύ τῶν διαφορετικῶν εἰσόδων. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὅροι θὰ ἐξηγηθοῦν σὲ εὔθετο χρόνο. Πρῶτα θὰ προσπαθῆσω νὰ δείξω ὅτι τὸ κύριο ἔργο ἑνὸς λεξικοῦ εἶναι ἡ ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα (i) καὶ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ λεξιλογικοῦ περιεχομένου ἀποτελεῖ τὴν πιὸ χρήσιμη ἔρμηνεία τῆς ἔννοιας τῆς σημασίας ἢ τοῦ Sinn^β. Τὸ ἐρώτημα (ii) ἀφορᾶ στὴν πραγματικὴ τὸ ζήτημα τῆς ταυτότητας ἰδιοτήτων, ὅχι τὸ πρόβλημα τῆς διαφορᾶς νοήματος. Ἄλλὰ πρὶν μπορέσω νὰ δείξω ὅτιδήποτε γιὰ τὶς λέξεις, πρέπει νὰ πῶ μερικὰ πράγματα γιὰ τὴ σημασία ἢ τὸ νόημα τῶν προτάσεων.

1. Προτασιακὴ σημασία

Ἡ ἔννοια τοῦ Sinn στὸν Frege γίνεται σχεδὸν πάντα ἀντικείμενο συζήτησις πάνω στὴν περιορισμένη βάση τοῦ δοκιμίου τοῦ *Über Sinn und Bedeutung*^γ.

Και ὅποτε συμβαίνει αὐτό, ἡ συζήτηση σχεδὸν πάντα καταλήγει στὴ χωρίς ἐνθουσιασμό ἀποδοχὴ ἢ στὴν ἀνεπαρκῶς τεκμηριωμένη ἀπόρριψη τῆς ιδέας ὅτι διαφορετικὰ ὀνόματα καὶ διαφορετικὲς ἀναφορικὲς ἐκφράσεις (*referring expressions*) εἶναι δυνατὸ νὰ παρουσιάζουν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενο χρησιμοποιοῦντας διαφορετικοὺς τρόπους παρουσίας. Ἡ ιδέα τοῦ Sinn γίνεται πιὸ ἀνάγλυφη μὲ διάφορες μεταφορές, γιὰ τηλεσκοπία κλπ., καθὼς καὶ μὲ μιὰ διαισθητικὴ ἐντύπωση ὅτι κάτι σὰν τὴ θεωρία τοῦ Frege θὰ πρέπει σίγουρα νὰ ἰσχύει γιὰ διαφορετικὲς ὀριστικὲς περιγραφὲς ἑνὸς καὶ μόνο πράγματος — ἂν ὄχι γιὰ ἄλλο λόγο, ἐπειδὴ αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ὀριστικὲς περιγραφὲς μπορεῖ ἀπλῶς νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ νόημά τους. "Ὅταν ὅμως ἡ συζήτηση καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Sinn περιορίζονται στὸ πλαίσιο τοῦ *Über Sinn und Bedeutung*, τότε, μόνον ἀφοῦ τὸ βασικὸ σκηρικὸ ἔχει ἤδη στηθεῖ μὲ τὰ κύρια ὀνόματα καὶ τὲς ὀριστικὲς περιγραφὲς, θυμόμαστε ὅτι ὁ Frege ἀποδίδει ἐπίσης σημασία (*sense*) καὶ ἀναφορὰ στὲς προτάσεις καὶ στὰ κατηγορούμενα ὅπως καὶ στὰ κύρια ὀνόματα. Καθὼς θὰ δείξω σὲ λίγο, εἶναι δυνατὸ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ θεωρία τοῦ Frege ἔτσι, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ ἀποδώσουμε Sinn ἀκόμα καὶ στὰ μορφήματα. Ὡστόσο, ἂν πάρουμε τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά μὲ τὴν ὁποία τὰ παίρνει ἡ ἐρμηνεία ποὺ σχεδιάζω πρόχειρα, τότε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Frege ἐπιτρέπει σὲ ἐκφράσεις ὅπως εἶναι οἱ προτάσεις νὰ ἔχουν καὶ Sinn καὶ Bedeutung πρέπει νὰ δικαιολογηθεῖ μὲ τὴν ὑπόθεση πὼς ὁ Frege ἐπιχείρησε νὰ ἐξηγήσει τὴν προτασιακὴ σημασία μὲ βάση τὴν ἀπλὴ ιδέα τῆς κατονομασίας, τῆς μνείας ἢ τῆς καταδήλωσης (*designation*) κοινῶν ἀντικειμένων, λ.χ. συγκεκριμένων πλανητῶν, ἀνθρώπων, βουνῶν, κλπ. Ὑποτίθεται τότε ὅτι ἡ πλήρης ἐξήγηση τοῦ Frege γιὰ τὴν προτασιακὴ σημασία ἔχει, στὸ σύνολό της, θεμελιωθεῖ ἐπάνω στὴν ιδέα (ἢ ὁποία εἶναι τοῦ Frege ἀλλά, ὅπως πιστεύω, δὲν διαδραματίζει τὸν ἐπεξηγηματικὸ αὐτὸ ρόλο) πὼς ἡ πρότασις_p ἔχει πρὸς ἓνα ἀντικείμενο τὸ ὁποῖο ὀνομάζεται τιμὴ ἀλήθειας της, τὸ Ἄληθές ἢ τὸ Ψευδές, τὴν ἴδια σχέση ποὺ ἔχει ἡ σημασία τῶν λέξεων ἄπλανῆτος ποὺ φαίνεται σὰν τὸ λαμπρότερο σῶμα τοῦ στερεώματος τὸ βράδυ πρὸς τὸν πλανῆτη Ἄφροδίτη. Καὶ τότε διατυπώνεται τὸ παράπονο — ποὺ μοιάζει ἀπόλυτα δικαιολογημένο — ὅτι ἡ ἀναλογία εἶναι ἀκατάλληλη γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν προτασιακὴ σημασία ἢ νὰ διευκρινίσει τὴν ἰσοδυναμία ποὺ θὰ ἔπρεπε, καθὼς λένε, νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτὴ καὶ στὴν πρότασις_p.

Γιὰ ὀρισμένους, μιὰ τέτοια θεωρία δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ, καὶ αὐτὸ εἶναι φυσικό: οὔτε ἡ ιδέα τοῦ τρόπου παρουσίας, οὔτε καὶ καμιὰ ἀπὸ τὲς μεταφορὲς τοῦ *Über Sinn und Bedeutung* εἶναι ἀρκετὰ εὔρωστες, ὥστε νὰ ἀντέξουν τὸ βάρος, τὸ ὁποῖο ἀναγκαῖα θὰ μετέθετε ἐπάνω τους μιὰ τέτοια ἀναλογικὴ ἐπέκταση τῆς ιδέας τῆς ἀναφορᾶς. Ἡ καταδήλωση καὶ ἡ ἀναφορὰ δὲν εἶναι δυνατὸ καὶ οἱ δύο νὰ ἐπωμιστοῦν ὀλόκληρη τὴν ἐξήγηση

τοῦ τί εἶναι τὸ νὰ λέει κανεὶς κάτι, καὶ συνάμα νὰ ἐξηγοῦν *ab initio* τὸ νὰ λέει κανεὶς κάτι ὡς ἀναφερόμενο στὸ Ἄληθές ἢ τὸ Ψευδές. Ἡ θεωρία τοῦ Frege, ὅτι οἱ προτάσεις εἶναι ὀνόματα τιμῶν ἀλήθειας,² παρουσιάζει ὀπωσδήποτε δυσκολίες· ὑπάρχει ὅμως μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ νὰ τὴν ἀνεχτοῦμε ὡς συνέπεια μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος, ποῦ ἤδη εἶναι σαφῆς καὶ λειτουργεῖ ἱκανοποιητικὰ ὡς ἐξήγηση, καὶ στὸ νὰ τὴ δεχτοῦμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σὰν κάτι ποῦ ἐπάνω του μπορεῖ νὰ βασιστεῖ μὲ σιγουριὰ *περαιτέρω* ἐξήγηση — πράγμα ποῦ θὰ συνέβαινε σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνεία τὴν ὁποία ἀντικρούω. Τὸ νὰ ἀντιμετωπίσει κανεὶς τὴ θεωρία τοῦ Frege σὰν νὰ ἦταν θεωρία τοῦ δεύτερου εἴδους, νομιμοποιεῖ ἄβολα ἐρωτήματα. Θὰ μποροῦσε νὰ διατυπωθεῖ ἢ ἀντίρρηση ὅτι ἂν ὁ στόχος εἶναι τὸ Ἄληθές καὶ ἂν οἱ διάφορες σημασίες ἢ σκέψεις ἀποτελοῦν ἀπλῶς διάφορους δρόμους πρὸς τὸ Ἄληθές, τότε γιατί νὰ μὴ διαλέξουμε τὸν εὐκολότερο τρόπο ἐπίτευξης τοῦ στόχου καὶ νὰ λέμε πάντα ὅτι *τὸ χιόνι εἶναι λευκό*, ἢ *ἡ γάτα εἶναι πάνω στὸ χαλί*, ἢ ὅτιδήποτε εἶναι πράγματι ἀληθές; Ὑπάρχει τάχα πάντα ἓνα μήνυμα καὶ ἀπροσδιόριστος ἀριθμὸς μέσων γιὰ τὴν ἀνακοίνωσή του; Ἡ μήπως, ἂν ὑπάρχουν περισσότερα ἀπὸ ἓνα μηνύματα, τὸ μήνυμα εἶναι τὸ ἴδιο τὸ μέσο ἀνακοίνωσης; Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ στερεῖ ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ Frege τὴν ἱκανότητα νὰ ἐξηγήσει τὸ φανερό παραλογισμὸ αὐτῶν τῶν εἰκασιῶν. (Καὶ ἂν μάλιστα πάρουμε στὰ σοβαρὰ τὴν ἰδέα ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναφέρεται κάποιος στὸ Ψευδές ἐνῶ ἀποβλέπει στὸ Ἄληθές, τότε προφανῶς δὲν μένει περιθώριο γιὰ τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ αὐστηρὰ ἐντατικὴ θεωρία τῆς καταδήλωσης καὶ τῆς ἀναφορᾶς. Τί γίνεται τότε μὲ τὴ σημασία χωρὶς ἀναφορά;)

Εἶναι φανερό ὅτι κάπου μᾶς διαφεύγει ὁ στόχος τῆς θεωρίας τοῦ Frege, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ὀλόκληρη αὐτὴ ἢ γραμμὴ ἐρμηνείας, ποῦ ξεκινάει ἀπὸ μιὰ ἔννοια τῆς σημασίας ὡς ἰσοδύναμης μὲ τὸν τρόπο παρουσίας, φαίνεται νὰ εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Frege (τόσο στὶς *Grundlagen*⁽⁶⁾ ὅσο καὶ ἄλλοῦ) ὅτι ἡ ἴδια ἢ ἀναφορὰ εἶναι ἀκατανόητη ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο μιᾶς πλήρους πρότασης ἢ σκέψης. Ὁ Frege φρόντισε νὰ ἐνσωματώσει τὴ θεωρία τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀναφορᾶς τῶν κύριων ὀνομάτων σὲ ἓνα εὐρύτερο πλαίσιο, καὶ σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο εἶναι ποῦ πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε. Ἰδωμένη ἔτσι, καθὼς καὶ μέσα στὴ σωστὴ τῆς καθολικότητα, ἡ θεωρία ἀποτελεῖ πρωταρχικὰ μιὰ γενικὴ θεωρία τῆς γλώσσας καὶ δὲν ἔχει καθόλου ὡς θεμέλιο καὶ βάση τῆς τὴν κατονομασία (*naming*) ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τῆς προτασιακῆς σημασίας. Ἡ ἐρμηνεία ποῦ θὰ προτείνω, ἢ ὁποία ἀναποδογυρίζει τὴν ἄλλη ἐρμηνεία καὶ παίρνει ὡς σημεῖο στήριξης ὄχι τὴν ἀναφορὰ, ἀλλὰ τὴν προτασιακὴ σημασία, ἐξηγεῖ τὴν παραγωγή καὶ τὴν κατανόηση τῶν οἰκείων καὶ μὴ οἰκείων ἐκφορῶν μὲ μιὰ περιγραφή τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὰ συστατικὰ τῶν προτάσεων μποροῦν νὰ συμβά-

λουν συστηματικά στο νόημα των πλήρων προτάσεων, μέσα στη δομή των οποίων εμφανίζονται. Και αν η θεωρία αρχίζει από την προτασιακή σημασία, τότε καμιά αναλογία δεν χρειάζεται να φέρει το βάρος της εξήγησης του νοήματος των προτάσεων. Κατά μείζονα λόγο, δεν υπάρχει ανάγκη να εξηγηθεί το λέγειν με το προβληματικό πέρασμα από την καταδήλωση πλανητών στην καταδήλωση τιμών αλήθειας, μιὰ και από το λέγειν είναι πού ξεκινάει στην πραγματικότητα ή θεωρία. Άλλα αν διαθέτουμε μιὰ αποδεκτή θεωρία για το λέγειν και την προτασιακή σημασία, καθώς και μιὰ περιγραφή του πώς οι λέξεις συμβάλλουν σ' αυτήν, είναι δυνατό να υπάρξει μιὰ αναλογία (ή όποια είναι μόνο μιὰ αναλογία) ανάμεσα στον τρόπο με τον όποιο μιὰ αριθμητική συνάρτηση (x^2) προσδιορίζει την τιμή 4 για το όρισμα 2, και στον τρόπο με τον όποιο ένα κατηγορημα (x) είναι σοφός προσδιορίζει την τιμή αλήθειας Άληθές για το όρισμα ό Σωκράτης. Άλλα ή επεξηγηματική προσφορά αυτής της αναλογίας άφορᾶ κυρίως τὰ κατηγορήματα και όχι τις προτάσεις. Τὰ εξηγεί σαν ένα είδος προτασιακού συναρτητή (sentence-functor). Η γνώση του νοήματός τους συνίσταται άπλως στη γνώση του τί κάνουν μέσα σε πλήρεις προτάσεις, οι όποιες έχουν τοῦτο ή το άλλο πλήρες νόημα.³ Όσο για τις σημασίες των αναφορικών εκφράσεων, αυτές άποτελούν άπλως ειδική περίπτωση των σημασιών γενικά. Εικάζεται συχνά ότι ό Frege επινόησε τή θεωρία της σημασίας για να ανταποκριθεί στο ειδικό πρόβλημα των πληροφοριακών δηλώσεων ταυτότητας. Αυτό ίσως να άποτελεί ιστορικό γεγονός, ίσως όχι. Είναι καταφανές πώς ή άξία της γενικής θεωρίας της σημασίας παραμένει, παρ' όλες τις μεγάλες δυσκολίες με τις όποιες λ.χ. τὰ γνήσια κύρια όνόματα φέρνουν αντιμέτωπη τή λύση του Frege στο παραπάνω ειδικό πρόβλημα.⁴

Τί είναι λοιπόν ή προτασιακή σημασία; Στα *Grundgesetze der Arithmetik* 1.32(ε), ό Frege γράφει:

“Όμως σε κάθε όρθά σχηματισμένο, με βάση τὰ άρχικά μας σύμβολα, όνομα δεν άνήκει μόνο μιὰ αναφορά (Bedeutung) αλλά και μιὰ σημασία (Sinn). Κάθε τέτοιο όνομα μιᾶς τιμής αλήθειας εκφράζει μιὰ σημασία, μιὰ σκέψη (Gedanke), και προσδιορίζεται από αυτά πού έχουμε θεσπίσει για τις συνθηκές κάτω από τις όποιες κάθε τέτοιο όνομα καταδηλώνει το Άληθές. Η σημασία αυτού του όνόματος, ή σκέψη, είναι ή σημασία ή ή σκέψη ότι αυτές οι συνθηκές πληροῦνται. Έτσι, μιὰ πρόταση της έννοιογραφίας(ς) ή του συμβολισμού μου άποτελείται από το σύμβολο της άπόφανσης και ένα όνομα. . . μιᾶς τιμής αλήθειας. . . Με μιὰ τέτοια πρόταση καταφάσκεται ότι το όνομα αυτό καταδηλώνει το Άληθές. Και άφοῦ αυτή εκφράζει ταυτόχρονα μιὰ σκέψη, σε κάθε πλήρη πρόταση του συμβολισμού έχουμε μιὰ κρίση πώς μιὰ σκέψη είναι άληθής. Κατά συνέπεια είναι έντελῶς άδύνατο

νά μὴν ὑπάρχει μιὰ σκέψη [πὺ νὰ συνδέεται μὲ μιὰ τέτοια πρόταση]. . .

Τὰ ἀπλὰ ἢ τὰ σύνθετα ὀνόματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζεται τὸ ὄνομα μιᾶς τιμῆς ἀλήθειας, συμβάλλουν στὴν ἔκφραση τῆς σκέψης. Ἡ συμβολή (Beitrag) αὐτῆ τοῦ κάθε ὀνόματος εἶναι ἡ σημασία του. "Ἄν ἓνα ὄνομα ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὀνόματος μιᾶς τιμῆς ἀλήθειας, τότε ἡ σημασία τοῦ πρώτου ὀνόματος ἀποτελεῖ μέρος τῆς σκέψης, τὴν ὁποία ἐκφράζει τὸ δεύτερο [ὄνομα τῆς τιμῆς ἀλήθειας]."

Ὁ Wittgenstein δὲν εἶχε καμιά δυσκολία νὰ ἀποδεσμεύσει τὶς προτάσεις πὺ ὑπογραμμίζω πῶ πάνω ἀπὸ τὶς τεχνικὲς λεπτομέρειες τοῦ κειμένου (*Tractatus Logico-Philosophicus* 4.021 - 4.024(η), πρβλ. *Philosophische Bemerkungen* IV, 43), καὶ οὔτε καὶ ἐμεῖς θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουμε. Ἐκεῖνο πὺ ὑποδεικνύεται εἶναι τὸ ἐξῆς (πρβλ. Dummett, *P.A.S.* 1958-9): ἂν ἀπλῶς θεωρήσουμε τὴν ἔννοια 'ἀληθείς' ὡς ἀρκετὰ σαφὴ γιὰ τὸ σκοπὸ μας — ὄχι γιὰ κάθε σκοπὸ ἀλλὰ μόνο γιὰ τὸν προκείμενο —, μποροῦμε τότε νὰ ποῦμε ὅτι, γιὰ μιὰ ὁποιαδήποτε πρόταση π , τὸ νὰ γνωρίζεις τὸ νόημα τῆς π συνίσταται στὸ νὰ γνωρίζεις κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθήκες ἢ πρόταση π θὰ θεωροῦνταν ἀληθής. Ἀντίθετα μὲ τὶς θεωρίες τὶς κατασκευασμένες μὲ βάση τὴν *πεποίθηση* καὶ τὴν *πρόθεση* κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ "Meaning" τοῦ H. P. Grice⁽⁹⁾, ἢ τὶς θεωρίες πὺ ἐμπιστεύονται ἀνεκδοίαστα μιὰ ἔννοια τῆς χρήσης, ἢ ὁποία ὅμως ἀπομένει νὰ καθοριστεῖ μὲ τρόπο ὥστε νὰ μὴν ἐπανεισάγει ὅλα τὰ προβλήματα, ἢ θεωρία αὐτῆ τοῦ νοήματος δὲν μᾶς εἰσάγει στὸν κύκλο τῶν σημασιολογικῶν ὄρων ἀλλὰ μᾶς προσφέρει μιὰ σύνδεση ἀνάμεσα σὲ δύο ὄρους. Αὐτὴ ἢ θεωρία ἴσως εἶναι ἢ καλύτερη πὺ θὰ ἔχουμε γιὰ ἓνα διάστημα, καὶ ὁποσδήποτε ἀποτελεῖ κάποιου εἴδους βάση γιὰ τοὺς στοχασμοὺς μας πάνω στὴ λεκτικὴ σημασία καὶ στὴ διαφορὰ λεκτικῆς σημασίας. Πρὶν ὅμως μπορέσω νὰ καταπιαστῶ μὲ τὴ φιλοσοφικὴ θεωρία τῶν λεξικῶν, πρέπει νὰ ξεκαθαρίσω ὀρισμένα ζητήματα:

- (α) Ἡ ἐντατικότητα (intensionality) τῆς ἔννοιας τοῦ νοήματος δημιουργεῖ δυσκολίες γιὰ τὴ θεωρία.
- (β) Ὁ συσχετισμὸς τοῦ ὀρισμοῦ (ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Frege) μὲ διάφορες θετικιστικὲς θεωρίες, ὁ περιορισμένος του χαρακτήρας, καθὼς καὶ τὸ ὅτι ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ τὴν ὀριστικὴ ἐγκλίση, ἔχουν ἐπίσης δημιουργήσει προβλήματα.
- (γ) Ὑπάρχει ἓνα πρόβλημα στὸν ὀρισμὸ τοῦ Frege, τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ ὀρισμὸς φαίνεται νὰ συγγέει τὶς προτάσεις μὲ τὶς δηλώσεις.
- (δ) Ὑπάρχει, τέλος, ἀνάγκη νὰ δηλωθεῖ ἀρκετὰ προσεκτικὰ ὁ δεσμὸς ἀνάμεσα στοὺς ὀρισμοὺς προτάσεων μὲ βάση τὶς συνθήκες ἀλήθειας καὶ στοὺς ὀρισμοὺς λέξεων πὺ ἀπαρτίζουν τὶς προτάσεις μὲ βάση τὸ νόημα.

(α) Ἡ ἔννοια τοῦ νοήματος εἶναι ἐντατική, ἐνῶ ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας δὲν εἶναι. Πῶς μποροῦμε ἐπομένως νὰ συλλάβουμε τὸ νόημα τοῦ σημαίνει ὀρίζοντάς το μὲ βάση τὸ ἀληθές; Ὁ Frege μοιάζει νὰ προτείνει τὸ ἑξῆς: ἡ *π* σημαίνει ὅτι *ρ* τότε καὶ μόνο τότε ἂν (ἢ *π* εἶναι ἀληθές τότε καὶ μόνο τότε ἂν *ρ*). Ἄν ὅμως προσδιορίσουμε τὸ νόημα μιᾶς πρότασης *π* λέγοντας ἀπλῶς ἡ πρόταση *π* εἶναι ἀληθές τότε καὶ μόνο τότε ἂν τὸ χιόνι εἶναι λευκό, τότε, μιὰ καὶ ἐκκρεμεῖ ἡ παροχή μιᾶς περιγραφῆς τοῦ ἂν τέτοιας πού νὰ μὴν ἐπανεισάγει ὀλόκληρο τὸ πρόβλημα (καθὼς καὶ ἄλλα), τίποτα δὲν ἐμποδίζει ἕναν κριτικὸ νὰ ὑποκαταστήσει τὸ τὸ χιόνι εἶναι λευκό σ' ἕνα τέτοιο πλαίσιο μὲ μιὰν ἄλλη πρόταση πού νὰ ἔχει τὴν ἴδια τιμὴ ἀλήθειας — λ.χ. ὁ βασιλιάς Κάρολος καρατομήθηκε. Αὐτὸ πού προκόπτει ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀληθές. Τὰ πράγματα εἶναι πολὺ διαφορετικὰ μὲ τὸ ἡ πρόταση *π* σημαίνει ὅτι τὸ χιόνι εἶναι λευκό. Ἄν αὐτὸ εἶναι πού σημαίνει ἡ πρόταση *π*, τότε σίγουρα δὲν ἔπεται πῶς αὐτὴ σημαίνει ὅτι ὁ βασιλιάς Κάρολος καρατομήθηκε. Δὲν εἴχαμε καθόλου κάτι τέτοιο κατὰ νοῦ, ὡς συνθήκη ἀλήθειας. Δὲν πρόκειται γιὰ κάτι πού θὰ ἀποκαλοῦσε κανεὶς καταδηλούμενη συνθήκη.

Ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ θὰ ἀντιμετωπιζόταν ἴσως ὡς ἕνα βαθμὸ, ἂν τὸ προτεινόμενο σχῆμα συμπληρωνόταν μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς 'ἀναγκαῖα', ὁπότε ἡ τροποποιημένη θεωρία θὰ διατυπωνόταν ὡς ἑξῆς:

ἡ *π* σημαίνει ὅτι *ρ* τότε καὶ μόνο τότε ἂν (ἀναγκαῖα (ἢ *π* εἶναι ἀληθές τότε καὶ μόνο τότε ἂν *ρ*)).

Ἀκόμα καὶ ἂν ἀγνοήσουμε μερικές, ἴσως ὄχι ἀνυπέρβλητες, δυσκολίες, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τῇ μνείᾳ καὶ τῇ χρήσῃ, καθὼς καὶ τὸ ὑποτιθέμενο καθολικὸ συμβεβηκὸς ὅτι σὲ ὁποιαδήποτε πρόταση (ὅπως προσδιορίζεται τυπογραφικὰ) ἀποδίδεται ἡ σημασία πού τῆς ἀποδίδεται, τόσο ἡ προτεινόμενη ἐκδοχή ὅσο καὶ ὁποιαδήποτε τροποποίησή της δὲν παύουν νὰ ἔχουν τὸ σημαντικό μειονέκτημα ὅτι ἀφήνουν μὲ τὸ ἴδιο νόημα ὅλες τὶς προτάσεις πού ἐκφράζουν ἀλήθειες λογικὰ ἢ μαθηματικὰ ἀναγκαῖες. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀναπόφευκτη συνέπεια, ἐκτὸς ἂν κατὰ κάποιον τρόπο εἰσάγονταν ἐπικουρικές θεωρίες μὲ σκοπὸ τὴν διάκριση μεταξὺ τῶν σημασιῶν αὐτῶν μέσω μιᾶς ἀναφορᾶς στὴ συντακτικὴ δομὴ τῶν προτάσεων καὶ στὶς λεκτικὲς σημασίες τῶν συστατικῶν τῶν προτάσεων αὐτῶν. (Οἱ σημασίες αὐτὲς θὰ μποροῦσαν νὰ προσδιορίζονται μὲ ἐνδεχόμενες προτάσεις, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν παρουσιάζεται ἡ δυσκολία.) Ἀλλὰ ἡ προτεινόμενη ἐκδοχή, ὅπως ἔχει, δὲν λύνει τὸ ἀρχικὸ πρόβλημα.

Τόσο οἱ σκέψεις αὐτὲς γύρω ἀπὸ τὶς διαδικασίες γιὰ τὸ συνταίριασμα τῶν προτάσεων μὲ τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀληθεύουν, ὅσο καὶ τὸ γεγονός ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ διαδικασίες βασίζονται στὴ συμβολὴ τῶν συστατικῶν, χρησιμεύουν ὡστόσο ὡς ὑπόμνηση πῶς ἐδῶ δὲν πρόκειται τόσο γιὰ μιὰ πρακτικὴ δυσκολία πού ἀφορᾷ τοὺς ὀρισμοὺς ἐπιμέρους νοημάτων, ὅσο γιὰ δυσκολία θεωρητικὴ, πού ἀφορᾷ τὸ νόημα καθαυτό. Κατανοοῦμε

λιγότερα πράγματα απ' όσα χρειάζεται να κατανοήσουμε, είτε πρόκειται για τούς θεωρητικούς περιορισμούς που επιβάλλονται, είτε για τήν κανονική μορφή που πρέπει να έχουν οί συνθήκες αλήθειας που ή διαδικασία όρισμοῦ μας θα συνταιριάξει με τις έλληνικές⁽¹⁾ προτάσεις, τή σημασία τῶν όποιων έξηγοῦν οί συνθήκες αυτές. Είναι όμως φανερό ότι, αφού υπάρχει άπειρος αριθμός ελληνικῶν προτάσεων στις όποιες πρέπει να αποδοθοῦν συνθήκες αλήθειας, αὐτοῦ τοῦ είδους οί συνθήκες μπορούν να παραχθοῦν μόνο με μιὰ μέθοδο συστηματικῆς ἀνάλυσης τῶν δεδομένων ελληνικῶν προτάσεων στις βασικὲς δομὲς καὶ συνιστώσες, ἀπὸ τις όποιες σχηματίστηκαν ἀρχικά. (Πρέπει να υπάρχει μιὰ τέτοια ἀνάλυση. Κανένας όμιλητῆς δὲν μαθαίνει να παράγει ἢ να κατανοεῖ τις άπειράριθμες προτάσεις τις όποιες μπορεί να παράγει ἢ να κατανοήσει μαθαίνοντας τις σημασίες τους μία πρὸς μία. Καὶ για τὸν ἴδιο λόγο, σὲ κάθε γλώσσα μπορεί να υπάρχει μόνο πεπερασμένος αριθμός βασικῶν δομῶν καὶ συνιστωσῶν.)⁵ Ἄλλὰ στὴν πράξη ἢ προϋπόθεση αὐτή, που εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ σημαντικὴ σὲ συνδυασμὸ με τὴν ἐλάχιστη προϋπόθεση μιᾶς ἀπλῆς ἰσοδυναμίας (material equivalence), οὐσιαστικὰ καθιστᾷ ἀδιανόητο τὸ ότι όποιοδήποτε ἱκανοποιητικὸ σύνολο ἀναδρομικῶν διαδικασιῶν ἀπόδοσης συνθηκῶν αλήθειας θα μπορούσε να παράγει μιὰν ἄσχετη ἢ μὴ καταδηλούμενη συνθήκη για μιὰ πρόταση. Ἡ ὀρθὴ ἐκτίμηση τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ τοῦ συμπεράσματος εἶναι κάτι ἐξαιρετικὰ σημαντικό. Ἄπὸ τὴ μιὰ πλευρά, νομίζω ότι ἢ προσέγγιση αὐτὴ δὲν θίγει καθόλου τὸ θεωρητικὸ πρόβλημα τοῦ νοήματος καὶ τῆς ἐντατικότητας τοῦ σημαίνει. Πράγματι, δὲν ἔχουμε πλησιάσει σχεδὸν καθόλου ἕναν ὀρισμὸ ἢ μιὰ ἀνάλυση τοῦ ἴδιου τοῦ σημαίνει.⁶ Ἄπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἢ δυσκολία αὐτὴ δὲν μπορεί να μειώσει τὴν ἀξία τῆς ἰδέας ότι ἢ ἀπόδοση μιᾶς σημασίας στὴν π, ἢ ἢ ἀνακάλυψη μιᾶς σημασίας γι' αὐτήν, προϋποθέτει τουλάχιστον τὴν ἀπόδοση στὴν π, ἢ τὴν ἀνακάλυψη γι' αὐτήν, μιᾶς ὀρισμένης ὀρθῆς συνθήκης αλήθειας. Συμπεραίνω ότι ἔχουμε κάνει ἕνα βῆμα προόδου, τόσο ὡς πρὸς τὸ τί θεωρητικὰ περιλαμβάνει ὁ προσδιορισμὸς συνθηκῶν αλήθειας, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴ γενικὴ θεωρία τῆς διατύπωσης ἐπιμέρους λεκτικῶν ὀρισμῶν. Ὅσο ἀμελητέα καὶ ἂν εἶναι ἢ πρόοδος μας για τὴν εἰδικὴ περίπτωση μιᾶς ἀνάλυσης καὶ ἑνὸς λεξικογραφικοῦ ὀρισμοῦ τῆς λέξης σημαίνει, μπορούμε να ἀντιτάξουμε στὴν ἄκρα ἀσάφεια τῆς προϋπόθεσης ότι ἢ συνθήκη αλήθειας μιᾶς πρότασης πρέπει να εἶναι μιὰ καταδηλούμενη συνθήκη, με τὴν πλήρη λιτότητα μιᾶς ἄλλης προϋπόθεσης: ἢ συνθήκη αλήθειας πρέπει να ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς συστηματικῆς, γενικῆς καὶ ὁμοίομορφης διαδικασίας, ἱκανῆς να ἀναλύσει όποιαδήποτε πρόταση τῆς γλώσσας σὲ σημασιολογικὲς συνιστώσες, ἀντλούμενες ἀπὸ ἕναν πεπερασμένο κατάλογο τέτοιων συνιστωσῶν (δηλαδή ἀπὸ ἕνα λεξιλόγιο ἢ λεξικό). Καὶ ἢ διαδικασία αὐτὴ πρέπει να περιγράφει τὴ σημασιολογικὴ δομὴ τῆς πρότασης δείχνοντας

πώς αυτή θα μπορούσε να παραχθεί με έναν πεπερασμένο αριθμό σημασιολογικά έρμηνευμένων τροποποιήσεων ή βημάτων από μια μορφή που ανήκει στον πεπερασμένο αριθμό σημασιολογικά βασικών προτασιακών μορφών της γλώσσας. (Δεν μπορώ να κρίνω αν είναι δυνατό, όπως εξακολουθώ να ελπίζω, το γενετικό συντακτικό της σχολής του N. Chomsky να μετατεθεί ή να μετασχηματιστεί σε μια τέτοια ‘γενετική σημασιολογία’.)

Έρχομαι τώρα στο (β). Ο Wittgenstein, εγκαταλείποντας μερικούς από τους αντικειμενικούς στόχους του *Tractatus Logico-Philosophicus*, έδωσε μια όλο και πιο όπερασιοναλιστική ή θετικιστική απόκλιση στις ιδέες που είχε αποκομίσει από τα *Grundgesetze* του Frege (βλ. *Philosophische Bemerkungen*, passim). Και η διεργασία που ξεκίνησε ο Wittgenstein ολοκληρώθηκε από τον Κύκλο της Βιέννης και τον A. J. Ayer με τη θεωρία τους *Το νόημα μιᾶς πρότασης είναι η μέθοδος της επαλήθευσής της*. Η φόρμουλα αυτή χρησιμοποιήθηκε για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων σκοπιμοτήτων και ίσως εκεί να οφείλεται το ότι σήμερα δεν αναγνωρίζεται, όπως της πρέπει, ή σκέψη την οποία εκπροσωπεί — σοβαρή όσο αδούλευτη ίσως και ανεπαρκής — για το σε τί συνίσταται το να γνωρίζει κάποιος τη σημασία μιᾶς πρότασης που χρησιμοποιεί, ή να γνωρίζει ο ίδιος τί λέει.⁷ Αλλά παρ’ όλο που το πρόβλημα αυτό είναι γνήσιο, ή ίδια ή θεωρία των συνθηκών αλήθειας του Frege παραμένει ουδέτερη μεταξύ των διάφορων συγκεκριμένων απαντήσεων στο πρόβλημα, και έχει αξία έντελως ανεξάρτητα από αυτές. Το θέμα που με απασχολεί είναι διαφορετικό. Για τη θεωρία των συνθηκών αλήθειας, έχω διατυπώσει την αντίρρηση (βλ. (α)) ότι διατρέχει τον κίνδυνο να γίνει υπερβολικά περιεκτική, ενώ η συνηθισμένη αντίρρηση σε βάρος της είναι μάλλον το ότι είναι υπερβολικά στενή. “Ακόμα και στην περίπτωση που η όριστική έγκλιση έχει την πρωτοκαθεδρία, ή περιγραφή των συνθηκών αλήθειας αφήνει απ’ έξω όλα σχεδόν τα αξιόλογα επικοινωνιακά στοιχεία όρισμένων προτάσεων. Ένω για άλλες προτάσεις ή θεωρία βασίζεται σε μια απελπιστικά ειδική περίπτωση και ποτέ δεν θα μπορέσει να ανταποκριθεί στην πολυπλοκότητα και την ποικιλία των γραμματικών έγκλίσεων και συναρτήσεων εκτός από την όριστική.”

Μπορεί κανείς να περιμένει πως ή κατηγορία αυτή θα συνοδεύεται από καταγγελίες ότι διαπράττεται αυτό που ο Austin ονόμασε *περιγραφική πλάγη* (descriptive fallacy). Θα ήταν όμως φρόνιμο να δείξει κανείς προσοχή, αν πρόκειται να επικαλεστεί την αυθεντία του Austin στο σημείο αυτό. Γιατί, εκφρασμένη έτσι, ή κατηγορία είναι αμφίβολα συνεπής με ένα άλλο σημείο, στο οποίο ο ίδιος επέμεινε σε ένα λίγο μεταγενέστερο στάδιο της σκέψης του: τη διάκριση που έκανε ανάμεσα στο νόημα μιᾶς πρότασης και στη δύναμή της (force). Για να κάνει αυτή τη διάκριση, βασίστηκε στην

έννοια τῆς *ρήσης* (locution)(*), τὴν ὁποία ἀντιδιαστέλλει πρὸς τὴν *ἔρρηση* (illocution), καὶ τὴν *ρήση-τέλεση* (perlocution)· καὶ ἐπεξήγησε τὴν ῥῆση χρησιμοποιοῦντας τοὺς ὅρους *σημασία* καὶ *ἀναφορὰ* τοῦ Frege. "Ἄν ὁ Austin γνῶριζε κάτι γιὰ τὸν Frege, τοῦ ὁποίου τὶς *Grundlagen* εἶχε στὸ κάτω-κάτω μεταφράσει, θὰ πρέπει νὰ ἤξερε ὅτι, τουλάχιστον γιὰ τὶς προτάσεις σὲ ὀριστική ἐγκλιση (ἴσως ὁ Austin νὰ ἔλεγε "τουλάχιστον γιὰ τὶς προτάσεις ποὺ ἀνήκουν ξεκάθαρα στὴν ὀριστική ἐγκλιση"), ἡ διάκριση νόημα-δύναμη, ὅταν ἐπεξηγηθεῖ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, θὰ ἔτεινε νὰ περιορίσει τὸ καθαυτὸ νόημά τους σὲ ὅλα ἐκεῖνα, καὶ μόνο σ' αὐτά, ποὺ ἐπηρεάζουν τὶς συνθήκες ἀλήθειας τους. Καὶ ὁ Austin σίγουρα ἤξερε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Frege εἶχε δώσει μεγάλη ἔμφαση σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ εἶδος τῆς διάκρισης ὅταν ἐπέμενε πῶς ἡ λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀσχολεῖται ἢ ἴδια μὲ τὴν ἀπόχρωση ἢ τὸ χρωματισμὸ τῆς γλώσσας, πράγματα τὰ ὁποῖα θεωροῦσε τελείως ἀσχετα μὲ τὴν σημασία, οὔτε μὲ ὅτιδήποτε ποὺ δὲν ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἀλήθεια.⁸ Ὁ Grice ἔχει ἀναζητήσει παρόμοιες διακρίσεις (μεγαλύτερης γενικότητας ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ Frege)⁹, καὶ διακρίνει ἀνάμεσα στὰ *συνεπαγόμενα* (implications) μιᾶς πρότασης *π*, δηλαδή τὸ τί ἔπεται ἀπὸ τὴν πρόταση ἂν αὐτὴ ἀληθεύει, καὶ στὶς *ἐπιπτώσεις* (implicatures) τῆς, οἱ ὁποῖες ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ συνεπαγόμενά της, δηλαδή τὶς περιστασιακὲς συνέπειες τοῦ ὅτι *ἓνας ὁμιλητὴς λέει τὴν π*. (Οἱ συνέπειες αὐτὲς προκύπτουν χαρακτηριστικὰ ὄχι ἀπὸ τὸ νόημα τῆς *π* ἀλλὰ ἀπὸ τὴν τυποποιημένη λειτουργία τῶν τελείως γενικῶν συμβατικοτήτων τῆς ἀλληλοβοήθειας, εἰλικρίνειας, κλπ., οἱ ὁποῖες, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Grice, διέπουν τὴν διεξαγωγὴ τῶν συνομιλιῶν.)

Οἱ προσπάθειες ποὺ κατατείνουν σὲ διακρίσεις σὰν τὶς παραπάνω ἔχουν ἓνα σαφὲ σκοπὸ. Τὸ συνολικὸ ἐπικοινωνιακὸ περιεχόμενον μιᾶς ἐκφορᾶς, μὲ τὴν πλατιά ἔννοια τοῦ 'περιεχομένου', εἶναι κάτι πολὺ σύνθετο γιὰ νὰ τὸ περιγράψει ὀποιαδήποτε θεωρία ποὺ περιορίζεται σὲ ἓνα μόνον ἐπίπεδο. Μιὰ ἐκφορὰ ἢ ἓνα ὁμιλιακὸ ἐνέργημα (speech-act), ἂν δὲν θεωρηθεῖ ὡς ὁλότητα, μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι ὀριζόντιον σύνθετο, λ.χ. ὡς πρὸς τὴν συντακτικὴν δομὴν τῆς πρότασης ποὺ χρησιμεύει γιὰ τὴν πραγματοποίησίν του, ἢ κάτι κάθετα σύνθετο. Λέγοντας ὅτι *π*, μπορεῖ κάποιος νὰ προειδοποιεῖ κάποιον ἄλλο ὅτι *ρ*. Προειδοποιῶντας τὸν ὅτι *ρ*, μπορεῖ νὰ τὸν ἀπειλεῖ ὅτι *σ*, καὶ ἀπειλώνοντας ὅτι *σ*, μπορεῖ νὰ ὑπονοεῖ ὅτι *τ*, ποὺ ἴσως εἶναι ἀκόμα χειρότερον γιὰ τὸν ἀκροατὴν του. Καὶ κάνοντας ὅλα αὐτά, ἴσως ὁ ὁμιλητὴς νὰ πετύχει αὐτὸ ποὺ ὁ Austin ἀποκαλεῖ ρησιτελεστικὰ ἀποτελέσματα. Ἴσως δηλαδή κατορθώσει νὰ μεταβάλλει τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἀκροατῆ ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ τὴν μεταβάλλει. Ἄν ἐπιμείνουμε νὰ στοιβάσουμε ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα μαζί μέσα σὲ μιὰ ἀδιαφοροποίητη ἔννοια τοῦ νοήματος, φαίνεται πῶς δὲν θὰ ἔχουμε καμιὰ ἐλπίδα στὴν ἀναζήτησίν μας μιᾶς συστηματικῆς θεωρίας, ποὺ νὰ περιγράψει αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸ 'νόημα'. Πρέπει μᾶλλον νὰ

ἀποσυσκευάσουμε τὸ ὀμιλιακὸ ἐνέργημα στρῶμα πρὸς στρῶμα. Καὶ στὸ πρῶτο στρῶμα πρέπει, νομίζω, νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀπομονώσουμε ὅλα ὅσα μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια λέγονται, καὶ μόνο αὐτά, πρὶν νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξηγήσουμε μὲ ποιὸν τρόπο οἱ περιστάσεις, οἱ συμβατικότητες, καὶ ὅτι-δήποτε ἄλλο, προσθέτουν ἐπιπτώσεις, δυνάμεις ἢ ἐρρήσεις, καὶ πῶς τὰ τελευταῖα αὐτά μὲ τὴ σειρά τους ἐπιφέρουν ρησιτελεστικά ἀποτελέσματα. Τὸ μοναδικὸ στοιχεῖο ποὺ διεκδικεῖ νὰ εἶναι πραγματικὰ θεμελιακὸ ἢ κεντρικὸ στὴ γλωσσικὴ ἐπικοινωνία εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ποὺ συνίσταται στὸ *τί, μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια, λέγεται*. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀρχίσουμε μὲ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ στοιχείου αὐτοῦ· καὶ ἡ ἰδέα, τὴν ὁποία ἐνδιάθετα προϋποθέτουν τόσο ἡ θεωρία τῆς σημασίας τοῦ Frege ὅσο καὶ οἱ θεωρίες τοῦ Grice καὶ τοῦ Austin, εἶναι ὅτι στὸ αὐστηρὸ νόημα μιᾶς πρότασης *π* ἀντιστοιχοῦν ὅλα ὅσα ἐπηρεάζουν λογικὰ τὴν ἀλήθεια τῆς *π* καὶ μόνον αὐτά. Ἔτσι ἀντλοῦμε μιὰ κατανοητὴ θεωρία, ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι ἱκανοποιητικὴ: ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ ἀποτελεῖ τὴν κεντρικὴ ἔννοια τῆς σημασιολογίας, καὶ ὅτι τὸ ὄριο ἀνάμεσα σὲ ὅ,τι ἐπηρεάζει λογικὰ τὴν ἀλήθεια αὐτοῦ ποὺ μὲ αὐστηρὴ ἔννοια λέγεται, καὶ σὲ ὅ,τι δὲν τὴν ἐπηρεάζει, εἶναι τὸ ὄριο ἀνάμεσα στὴν ἐπιστήμη τῆς σημασιολογίας καὶ στὴν ἐπιστήμη ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν περαιτέρω ἀποτελεσματικότητα τῆς συνομιλίας.¹⁰ Ὑπάρχει προηγούμενο ποὺ συνηγορεῖ στὸ νὰ ὀνομάσουμε τὴ δεύτερη αὐτὴ ἐπιστήμη *πραγματολογία*, εἶναι ὅμως φανερὸ ὅτι ἡ ὀνομασία αὐτὴ δὲν εἶναι ἀκόμα παρά ἕνας γενικὸς χαρακτηρισμὸς γιὰ ὅτιδήποτε δὲν ἀφορᾷ τὸ νόημα, μὲ τὴ στενὴ ἔννοια τοῦ ὄρου.

Ἀκόμα καὶ ἂν ἡ ὑπεράσπιση αὐτῆς τῆς θεωρίας τοῦ Frege γιὰ τὴ σημασία γινόταν ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν ἀντίπαλο, ὁ τελευταῖος αὐτὸς θὰ μπορούσε καὶ πάλι νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι ἕνας τεράστιος ἀριθμὸς ἐκφορῶν μὲ τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῆς ὀριστικῆς ἐγκλίσης δὲν ἀνήκουν, στὴν πραγματικότητα, στὴν ἐγκλίση αὐτὴ ὡς πρὸς τὸ νόημά τους — ἐπιμένοντας ἀκόμα στὸν ἀποτρόπαιο χαρακτήρα αὐτοῦ ποὺ ὁ Austin στιγμάτισε ὡς περιγραφικὴ πλάνη — καὶ θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι μιὰ ἀκόμα μεγαλύτερη ὁμάδα ἐκφορῶν δὲν ἔχουν κἂν τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῆς ὀριστικῆς ἐγκλίσης. Μιὰ πλήρης ἀπάντηση στοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοὺς θὰ ἔπαιρνε τὴ μορφή (i) ἐνὸς ἐξονυχιστικοῦ ἐλέγχου τῆς κατηγορίας τῶν καλούμενων ἐπιτελεστικῶν ἐκφορῶν,¹¹ καὶ (ii) μιᾶς ἐκτίμησης τῶν ἀξιώσεων (οἱ ὁποῖες ἐξακολουθοῦν νὰ μοῦ φαίνονται ἀρκούντως ἀποδεκτὲς) τῆς ὀριστικῆς ἐγκλίσης γιὰ προτεραιότητα ἀπέναντι στὶς ἄλλες ἐγκλίσεις.¹² Ὅσες ὅμως ὑποχωρήσεις καὶ ἂν κατορθώσει νὰ ἀποσπάσει ὁ ἀντίπαλος ἀπὸ ἕναν ὑποστηρικτὴ τῆς θεωρίας τοῦ Frege, εἶναι δύσκολο νὰ πιστέψουμε ὅτι οἱ ὑποχωρήσεις αὐτὲς θὰ ἔβαζαν σὲ κίνδυνο τὸν ἀκόλουθο ἐλάχιστο ἰσχυρισμὸ: ὅποιαδήποτε ἱκανοποιητικὴ θεωρία τοῦ νοήματος (εἴτε ἀπαλλαγμένη εἴτε ὄχι ἀπὸ τὰ προβαλλόμενα

ώς θανάσιμα ἐλαττώματα τῆς περιγραφικῆς πλάνης) πρέπει νὰ περιέχει τὴν ἐξῆς πρότασι_p :

Γιὰ νὰ γνωρίζει κάποιος τὴ σημασία μιᾶς ὀριστικῆς πρότασις π εἶναι ἀναγκαῖο νὰ γνωρίζει μιὰ συνθήκη ρ, ἢ ὁποία νὰ ἀληθεύει τότε καὶ μόνο τότε ἂν ἀληθεύει ἢ π καὶ ἢ ὁποία εἶναι ἢ καταδηλούμενη συνθήκη γιὰ τὴν π.

Νομίζω ὅμως ὅτι ἀπὸ τὴν κάπως πενιχρὴ αὐτὴ συνθήκη ἐπάρκειας εἶναι δυνατό νὰ ἐκμαιεύσει κανεὶς ἀρκετά, ὥστε νὰ ἀρχίσει νὰ ἐξετάζει τὴ λεκτικὴ σημασία. Οὔτε κὰν κάποιος ποὺ πιστεύει ὅτι ὑπάρχει μιὰ περιγραφικὴ πλάνη, ποὺ εἶναι ἔτοιμη νὰ διαπραχθεῖ (καὶ τὴν ὁποία σίγουρα τότε ἐγὼ διαπράττω), δὲν θὰ ὑπέθετε ὅτι οἱ προτασιακὲς συνιστώσες, δηλαδὴ οἱ λέξεις, ἔχουν γενικὰ διαφορετικὲς σημασίες ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἐμφανίζονται σὲ προτάσεις τῆς ὀριστικῆς ἢ τῆς 'ἐπιτελεστικῆς' ἢ τῆς προστακτικῆς ἢ τῆς εὐκτικῆς ἔγκλισης.

Γιὰ νὰ μπορέσουμε ὅμως νὰ ἐκμεταλλευτοῦμε τὴν ἰσχὺ αὐτῆς τῆς θεωρίας τοῦ Frege, θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὶς δύο ἐναπομένουσες δυσκολίες, (γ) καὶ (δ).

(γ) Ἡ θεωρία, ὅπως ἐμφανίζεται στὸν Frege καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς δικῆς μου ἐκθεσης, φαίνεται νὰ συγχέει τὴν πρότασι (sentence) μὲ τὴ δήλωσι ἢ τὴν πρότασι_p. Ἄν ἢ π, ἢ ὁποία παρουσιάζεται στὴ θεωρία σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ νὰ γνωρίζει κάποιος τὸ νόημα τῆς π εἶναι νὰ γνωρίζει κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθήκες ἢ π ἀληθεύει, εἶναι δήλωσι, τότε ἢ π ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἔχει δοθεῖ ἀκόμα ἕνας δρόμος ποὺ νὰ ὀδηγεῖ πίσω στὶς προτάσεις καὶ τὶς συνιστώσες τους, τὶς λέξεις. Ἄν ἢ π εἶναι πρότασι (sentence), τότε δὲν ὑπάρχει τέτοιο πρόβλημα, μπορεῖ ὅμως κανεὶς νὰ ἀντιτάξει ὅτι μιὰ πρότασι δὲν εἶναι ἀπὸ μόνη τῆς ψευδὴς ἢ ἀληθὴς. Κατὰ συνέπεια, μιὰ βελτιωμένη θεωρία θὰ ἔπρεπε νὰ προβλέπει ὅτι, γιὰ μιὰ ὁποιαδήποτε πρότασι π, τὸ νὰ γνωρίζει κάποιος τὸ νόημα τῆς πρότασις π εἶναι νὰ γνωρίζει τὶς συνθήκες ἀλήθειας τῆς δήλωσις ποὺ γίνεται ἀπὸ τὴν π, πράγμα τὸ ὁποῖο προφανῶς ὑποχρεώνει τὴ θεωρία νὰ προϋποθέτει μιὰ ὀλόκληρη προηγούμενη περιγραφή τοῦ 'δηλώνω' (stating). Ἄν ὅμως ἔχουμε τὴν περιγραφή αὐτὴ, τότε μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ὁ κύριος ὄγκος τῆς ἐργασίας ἔχει ἤδη τελειώσει. Καὶ οὔτε εἶναι δυνατό νὰ θεωρήσουν ἀμελητέο τὸ δίλημμα αὐτὸ ἐκεῖνοι ποὺ λένε ὅτι δὲν μποροῦν νὰ δεχτοῦν τὴν ὑπαρξὴ προτάσεων_p, παρὰ μόνο ἂν τὸ 'πρότασι_p' ἀποτελεῖ πλεοναστικὸ συνώνυμο τοῦ 'πρότασι' (sentence). Ἄν θέλουμε νὰ περιγράψουμε τὴν ἀλήθεια ὡς κατηγορημα τῶν προτάσεων (sentences), καὶ ἂν αὐτὸ ποὺ θέλουμε νὰ ἐξηγήσουμε εἶναι οἱ ἐκφορὲς ποὺ εἶναι συναρτημένες πρὸς

τὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τους, τότε ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ ὀριστεῖ ὡς ιδιότητα τῶν προτάσεων-δειγμάτων (sentence-tokens). Προκύπτει τότε τὸ δίλημμα ὅτι μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος ὀφείλει νὰ εἶναι ἢ νὰ περιέχει μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος τῶν προτασιακῶν τύπων (sentence-type).

Ἡ ἀκόλουθη διατύπωση τῆς θεωρίας μοιάζει μὲ τὴν ἀρχὴ κάποιας ἀπάντησης:

Τὸ νὰ γνωρίζει κάποιος τὸ νόημα ἑνὸς προτασιακοῦ τύπου π εἶναι νὰ γνωρίζει κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθήκες ἢ ἐκφορὰ ἑνὸς δείγματος δ^{π} τοῦ τύπου π εἶναι πραγματικὰ ἐπιτρεπτή (factually licenced) [δειγματοαληθής].

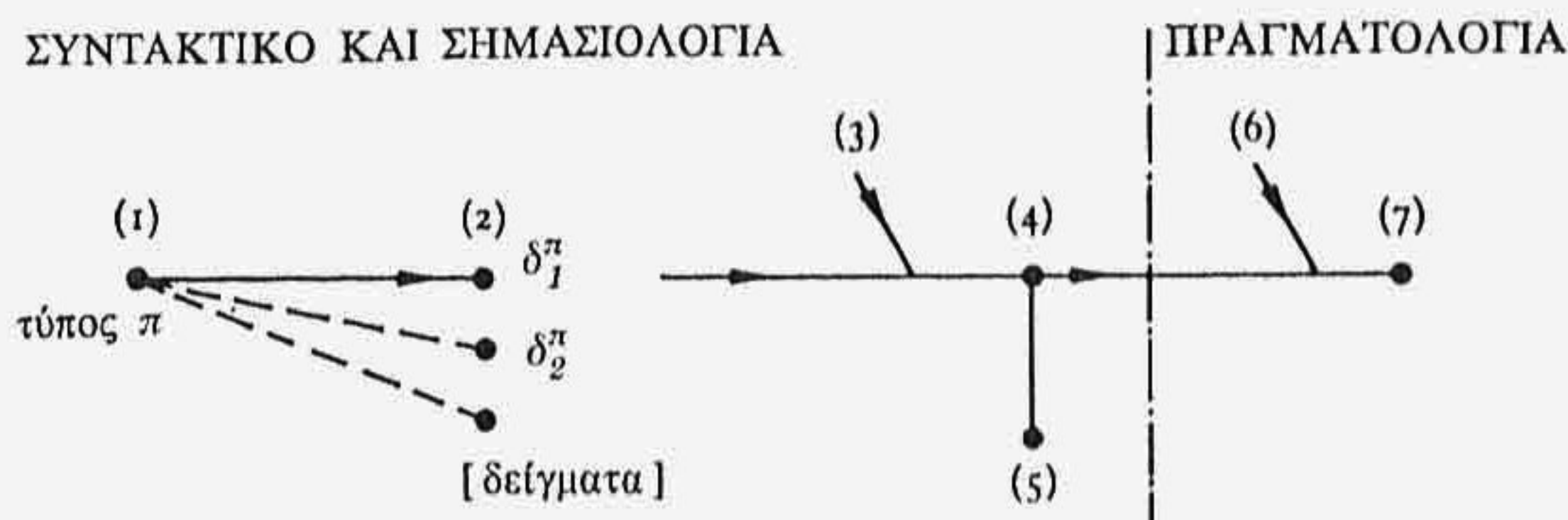
Ἡ π προσδίδει στὴν δ^{π} ἕνα ἀρχικὸ σημασιακὸ περιεχόμενο, τὸ ὁποῖο ἢ δ^{π} ἔχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλες τὶς περιστάσεις τῆς ἐκφορᾶς της. Ὅμως, γιὰ νὰ διατυπωθεῖ τὸ νόημα τῆς δ^{π} πρέπει ἐπίσης νὰ ληφθεῖ ὑπόψη τὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς, μέσα στὸ ὁποῖο τοποθετεῖται. Μόνο αὐτὸ τὸ πλαίσιο μπορεῖ νὰ προσδιορίσει τί ὑπαισέρχεται, ἀναγκαστικά, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πραγματικὰ ἐπιτρεπτοῦ ἢ τῆς δειγματοαληθείας, λ.χ. τὶς ἀναφορὲς τῶν ἀναφορικῶν μέσων, ὅπως εἶναι οἱ δεικτικὲς ἀντωνυμίες. Κατὰ συνέπεια, τὸ νὰ κατανοήσει κάποιος τὴν π συνίσταται, μεταξὺ ἄλλων, ἀκριβῶς στὸ νὰ κατανοήσει πῶς γίνεται τέτοιοι ἐξωγλωσσικοὶ παράγοντες νὰ προσδιορίζουν τὶς συνθήκες ἀλήθειας τῆς δ^{π} . (Αὐτοὶ οἱ παράγοντες πρέπει βέβαια νὰ εἶναι ὅλοι, καὶ μόνο αὐτοί, οἱ ἐξωγλωσσικοὶ παράγοντες ποὺ ἐπηρεάζουν ὁποιαδήποτε συνθήκη ἀλήθειας γιὰ τὴν δ^{π} .) Ὁ ὁμιλητὴς γνωρίζει τὶς συνθήκες ἀλήθειας γιὰ τὴν δ^{π} καὶ προσδιορίζει τὴν ταυτότητα μιᾶς συγκεκριμένης δήλωσης, μόνο ἂν γνωρίζει πῶς νὰ ἐκτιμήσει τὴ συμβολὴ λ.χ. τῶν δεικτικῶν ἢ τῶν ταυτιστικῶν παραγόντων. Ἐτσι, ἡ θεωρία τῶν συνθηκῶν ἀλήθειας δὲν παρέχει καμιά ἀποτελεσματικὴ δυνατότητα γιὰ τὴν ἀνάκτηση ὁλόκληρου, καὶ μόνον αὐτοῦ, τοῦ σημασιακοῦ περιεχομένου τῆς δ^{π} , παρὰ μόνον ἀφοῦ περιγραφεῖ ὁλότελα ἢ φύση αὐτῶν τῶν πλαισιακῶν δεδομένων καὶ ἀφοῦ πιά μποροῦμε νὰ προσθέσουμε, σὲ ὅ,τι ἤδη ἔχουμε, θέσεις σὰν τὴν ἀκόλουθη:

Τὸ νὰ γνωρίζει κάποιος τὸ νόημα ἑνὸς προτασιακοῦ τύπου π εἶναι (α) νὰ γνωρίζει πῶς καταρχὴν νὰ βρίσκει τὸ δεικτικὸ (demonstrative) περιεχόμενο τῶν δεικτικῶν (indexical) ἐκφράσεων τοῦ τύπου, μέσα στὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς, καὶ (β) νὰ γνωρίζει κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθήκες εἶναι πραγματικὰ ἐπιτρεπτή [δειγματοαληθής] ἢ ἐκφορὰ ἑνὸς δείγματος δ^{π} μὲ πλαισιακὸ προσδιορισμό.

Ἀναγνωρίζω ὅτι, γιὰ νὰ γίνει ἡ ἀνάκτηση αὐτὴ πραγματοποιήσιμη, χρειάζεται νὰ ἔχουμε πράγματι στὴν κατοχὴ μας μιὰ πλήρη θεωρία τῆς δεικτικῆς ἀναφορᾶς. Καὶ γιὰ μιὰ ὁλοκληρωμένη θεωρία, θὰ ἔπρεπε νὰ περιγράψουμε ἀκριβῶς σὲ τί συνίσταται ἕνας πλαισιακὸς προσδιορισμός. Προεικάζω ὅτι αὐτὸ θὰ ἦταν βαρετὸ καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα ἐξαιρετικὰ δύσκολο, πιστεύω

ὅμως ὅτι ἔχουμε ἐπαρκὴ αἴσθησι τοῦ πῶς θὰ ἔμοιαζε, ὥστε νὰ περιττεῦει νὰ πῶ πιὸ πολλὰ ἐδῶ.¹³

Τὸ ἀκόλουθο διάγραμμα εἶναι ἴσως χρήσιμο σὰν περίληψη τόσο τῶν συμπερασμάτων αὐτοῦ τοῦ μέρους ὅσο καὶ τῆς ἀπάντησης στὸ (β).

*Υπόμνημα

- (1) Προτασιακὸς τύπος π , στὸν ὁποῖο ἔχει ἀποδοθεῖ μιὰ συγκεκριμένη γραμματικὴ δομὴ καὶ μιὰ γενικὴ σημασία Σ .
- (2) Δείγματα $\delta_1^\pi, \delta_2^\pi \dots$, τὰ ὁποῖα παράγονται σὲ συγκεκριμένα ὁμιλιακὰ ἐπεισόδια $E(\delta_1^\pi), E(\delta_2^\pi) \dots$.
- (3) Δεικτικὰ (καὶ ὅποια ἄλλα) εἰσαγόμενα στὴν (4), τὰ ὁποῖα προσδιορίζονται ἀπὸ τὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τοῦ ἐπεισοδίου-ἐκφορᾶς $E(\delta_1^\pi)$. Πρόκειται γιὰ τὸ δεικτικὸ περιεχόμενο ὁποιοῦνδήποτε ἀναφορικῶν φράσεων ποὺ περιέχονται στὴν δ_1^π (σὺν ὁποιοῦνδήποτε ἄλλο σχετικὸ σημασιολογικὸ περιεχόμενο ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη περιγραφεῖ).
- (4) Ἡ δήλωση ποὺ διατυπώνει ἢ ἡ πρότασις, ποὺ ὑποστηρίζει ὁ ὁμιλητὴς μὲ τὴν $E(\delta_1^\pi)$ — δηλαδή τί λέει ὁ ὁμιλητὴς, τὸ ὁποῖο προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ τί πρέπει νὰ ἀληθεύσει ὥστε ὁ ὁμιλητὴς νὰ θεωρεῖται ὅτι λέγει ἀληθῶς (δηλ. ὅτι λέει κάτι ἀληθές).
- (5) Τιμὴ ἀλήθειας τῆς (4).
- (6) Περιστασιακοὶ παράγοντες ποὺ ἐπηρεάζουν τὸ (7).
- (7) Τί ἐννοεῖ ὁ ὁμιλητὴς μέ, ἢ λέγοντας τὴν (4).

(δ) Ὁ Ryle καὶ ἄλλοι ὑποστήριξαν ὅτι οἱ λέξεις ἔχουν σημασία κατὰ παράγωγο μόνον τρόπο, ὅτι ἀποτελοῦν προϊόντα ἀφαίρεσης καὶ ὄχι ἐξαγωγῆς ἀπὸ τὴν προτασιακὴ σημασία. Στὴ θεωρία αὕτη ὑπάρχει κάτι ποὺ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε καὶ κάτι ποὺ πρέπει νὰ ἀπορρίψουμε. Ἐκεῖνο ποὺ ὀφείλουμε νὰ παραδεχτοῦμε εἶναι ὅτι, ὅταν προσδιορίζουμε τὴ συμβολὴ τῶν λέξεων, προσδιορίζουμε αὐτὸ ποὺ οἱ λέξεις συνεισφέρουν ὡς ρήματα ἢ κατηγορήματα ἢ ὀνόματα ἢ ὁτιδήποτε ἄλλο, δηλαδή ὡς μέρη τῆς πρότασης,

σὲ μιὰ ὀλόκληρη προτασιακή σημασία. Οὔτε τὸ status τῶν λέξεων ὡς τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο μέρος τοῦ λόγου, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἴδια ἢ ἰδέα πὼς οἱ λέξεις ἔχουν σημασία, μποροῦν νὰ ὑπάρξουν ἀπομονωμένα ἀπὸ τὴ δυνατότητα τῆς ἐμφάνισης τῶν λέξεων σὲ προτάσεις. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν φτάνει νὰ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν παραδοχὴ ὅτι οἱ λέξεις δὲν ἔχουν σημασία κατὰ κάποιον τρόπο *αὐτόνομη*. Καὶ πρέπει νὰ ἔχουν. Ἄν *ὀλόκληρη* ἢ κατανόησή μας τῆς λεκτικῆς σημασίας πρόκυπτε μὲ ἀφαίρεση ἀπὸ τὶς σημασίες τῶν προτάσεων καὶ ἂν (πράγμα ποὺ φανερὰ ἀληθεύει) δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε ἄμεσα παρὰ μόνον ἓναν πεπερασμένο ἀριθμὸ προτασιακῶν σημασιῶν, τότε θὰ ὑπῆρχε ἓνας ἄπειρος ἀριθμὸς διαφορετικῶν τρόπων γιὰ νὰ φτάσουμε στὴ σημασία τῶν προτάσεων τῶν ὁποίων τὰ νοήματα ἀναζητοῦμε. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ἔχουμε ἓνα συμφωνημένο τρόπο νὰ βρίσκουμε αὐτὰ τὰ νοήματα. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ οἱ λεκτικὲς σημασίες ἀποτελοῦν αὐτόνομα στοιχεῖα, γιὰ τὰ ὁποῖα μποροῦμε καὶ συντάσσουμε λεξικογραφικὰ λήμματα. Ὁ Quine ἔχει ἐκφράσει τὸ ζήτημα αὐτὸ μὲ τόσο κοινὸ καὶ οἰκονομικὸ τρόπο, ὥστε ἀρκεῖ νὰ παραθέσουμε τὰ λεγόμενά του:

“Ἡ μονάδα ἐπικοινωνίας εἶναι ἢ πρόταση καὶ ὄχι ἢ λέξη. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς σημασιολογικῆς θεωρίας ἔχει μείνει πολὺν καιρὸ στὴν ἀφάνεια ἐξαιτίας τῶν ἀναντίρρητων πρωτείων ποὺ ἔχουν, ἀπὸ μιὰ ἄποψη, οἱ λέξεις. Δεδομένου ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν προτάσεων εἶναι ἀπεριόριστος, ἐνῶ τῶν λέξεων εἶναι περιορισμένος, τὶς περισσότερες προτάσεις ὑποχρεωτικὰ τὶς κατανοοῦμε συνδυάζοντας λέξεις τὶς ὁποῖες ἤδη γνωρίζουμε. Στὴν πραγματικότητα, δὲν ὑπάρχει ἐδῶ σύγκρουση. Εἶναι δυνατό νὰ ἀναγνωρίσουμε στίς προτάσεις ἓνα πλήρες μονοπώλιο τοῦ ‘νοήματος’, κατὰ μιὰ ἔννοια, χωρὶς νὰ ἀρνηθοῦμε ὅτι ὑπάρχει διαδικασία ἐξεύρεσης τοῦ νοήματος. Μποροῦμε τότε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ νὰ γνωρίζει κάποιος λέξεις συνίσταται στὸ νὰ γνωρίζει πὼς νὰ βρῆκε τὰ νοήματα τῶν προτάσεων ποὺ τὶς περιέχουν. Οἱ λεξικογραφικοὶ ὀρισμοὶ ἀποτελοῦν ἀπλῶς φράσεις τοῦ ἀναδρομικοῦ ὀρισμοῦ τῶν νοημάτων τῶν προτάσεων.”¹⁴

Εὐκόλα βλέπει κανεὶς ὅτι, μὲ βάση τὴν περιγραφή ποὺ θέλουμε νὰ συγκροτήσουμε, ἀφοῦ ἡ σημασία μιᾶς λέξης εἶναι ἢ ἀκριβῆς συμβολὴ (*Beitrag*) τὴν ὁποία ἢ παρουσία της συνεισφέρει στίς ἀληθεῖς συνθηκῆς ἐκφορᾶς τῶν πλήρων προτάσεων ὅπου ἐμφανίζεται, μιὰ λέξη θὰ εἶναι ἀμφίσημη τότε καὶ μόνον τότε ἂν τὸ λεξικὸ ποὺ τὴν ὀρίζει χρειάζεται γι’ αὐτὴν περισσότερα ἀπὸ ἓνα λήμματα. Αὐτὸ χρειάζεται γιὰ νὰ μπορέσει ἢ διαδικασία τοῦ ἀναδρομικοῦ ὀρισμοῦ (τοῦ ὁποίου ἓνα μέρος εἶναι τὸ λεξικὸ καὶ ἓνα ἄλλο τὸ συντακτικὸ τῆς γλώσσας) νὰ περιγράψει σωστὰ τὸ νόημα ἢ τὰ νοήματα τῶν προτάσεων στίς ὁποῖες ἐμφανίζεται ἢ λέξη. Μερικὲς φορές εἶναι δυ-

νατό νά δοῦμε μέ τήν πρώτη ματιὰ πῶς μιὰ λέξη ἔχει περισσότερους ἀπό ἕναν ὁρισμούς (πιό κάτω μιλάω περισσότερο γιά ὁρισμένους κινδύνους πού συνοδεύουν τὸ 'εἶναι φανερό'), ἀλλά στὴν ἄποψη πού προτείνω ἢ συνιστῶ ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα πού ἀποτελοῦν συνάρτηση τῆς δυνατοτήτάς μας νά ἀναγνωρίζουμε ὅτι μιὰ πρόταση μπορεῖ νά διαβαστεῖ ἢ νά ἀκουστεῖ μέ ἕναν τρόπο πού νά τὴν κάνει ἀληθὴ καὶ μέ ἕναν ἄλλο τρόπο πού νά τὴν κάνει ψευδῆ. Ἄν τὸ συντακτικὸ τῆς γλώσσας εἶναι σὲ θέση νά δώσει μόνο μιὰ γραμματικὴ ἀνάλυση τῆς πρότασης, τότε πρέπει νά προσπαθήσουμε νά ἐξηγήσουμε τίς διαφορὲς ἐρμηνεῖες, προϋποθέτοντας ἀξιωματικὰ μιὰν ἀμφισημία στὴ λέξη, καὶ νά ἐπιχειρήσουμε νά συντάξουμε ἕνα πολλαπλὸ λεξικογραφικὸ λῆμμα πού νά καλύπτει περιγραφικὰ τίς διαφορὲς συνθήκες ἀλήθειας τῆς πρότασης.¹⁵

2. Λεκτικὴ σημασία

Παρ' ὅλο πού μερικὲς ἀπὸ τίς ἀπαντήσεις στὰ προβλήματα (α), (β), (γ), καὶ (δ) δὲν εἶναι τελεσίδικες, ἐπιχειρῶ τώρα μιὰ ἐπιφυλακτικὴ προσέγγιση τῆς ἀμφισημίας καὶ τῆς θεωρίας τῶν λεξικῶν. Ὁ ἐπιφυλακτικὸς χαρακτήρας τῆς πρέπει νά ὑπογραμμιστεῖ. Τί ἀκριβῶς περιλαμβάνει μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἐξήγηση ἢ ἕνας προσδιορισμὸς τῆς κατὰ πρόθεσιν (intended) συνθήκης ἀλήθειας γιά μιὰ πρόταση π; Τὸ ἂν μιὰ ἐξήγηση εἶναι ἱκανοποιητικὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἕνα συγκεκριμένο ἐνδιαφέρον. Ποιὰ εἶναι ἡ καλύτερη διατύπωση τοῦ θεωρητικοῦ ἐνδιαφέροντος πού θὰ ἔπρεπε νά ἔχουμε; Δὲν μποροῦμε νά ἔχουμε σαφὴ ἰδέα, μέχρι νά ἀσκηθεῖ περισσότερο ἡ σκέψη μας πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα (πρβλ. σημείωση 7). Καὶ πῶς ἐξηγοῦμε τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ περισσότερες λέξεις δὲν ἔχουν στὴν πραγματικότητα λεξικογραφικοὺς ὁρισμούς (ὅπωςδήποτε ὄχι ἀμοιβαῖα ἀντικαταστάσιμα ἰσοδύναμα); Ὅπως τό-νισε πρόσφατα ὁ Putnam, οἱ περισσότερες λέξεις πού σημαίνουν φυσικὰ εἶδη δὲν ἔχουν τέτοιον ὁρισμό. Τὸ Webster καὶ τὸ Larousse περιέχουν μεγάλο ἀριθμὸ εἰκόνων, ἰδιαίτερα γιά φυσικὰ εἶδη ὅπως τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα, κλπ. Ὁ Πλάτων στὸν *Πολιτικὸν* ἐγκρίνει τίς ἐξηγήσεις αὐτῆς τῆς μορφῆς. Καὶ ἐξυπηρετεῖται σαφῆς σκοπός, τὸν ὁποῖο τίποτε ἄλλο δὲν θὰ μποροῦσε νά ἐξυπηρετήσῃ, ὅταν τὸ λῆμμα ἀρχίζει καθορίζοντας τὴν ἔκταση ἑνὸς ὅρου ἔτσι: "ὅτιδήποτε ἀνήκει στὸ ἴδιο εἶδος (λ.χ. εἶδος ζώου) μέ τοῦτο. . ." [ἐδῶ παρέχεται μιὰ εἰκόνα ἢ ἕνα παραστατικὸ δείγμα].¹⁶ Εἶναι ὅμως αὐτὸ πού ἕνα λεξικὸ ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νά κάνει, ἢ ὄχι; Ἐχοντας θέσει αὐτὸ τὸ πρόβλημα, τὸ ἐγκαταλείπω καὶ ἐπιχειρῶ νά συνάγω τίς συνέπειες πού προκύπτουν ἀπὸ ὅσα γνωρίζουμε γιά τίς ἐλάχιστες ἀπαιτήσεις πού θὰ πρέπει νά ἐκπληρώνει ἕνα λεξικό.

Ἐνα λεξικογραφικὸ λῆμμα θὰ προσδιορίζει, ὅπως μποροῦμε νά υποθέσου-

με, τί μέρος του λόγου είναι μιὰ λέξη, και ἔτσι προσδιορίζει τις γραμματικές του δυνατότητες συμπλοκῆς με βάση τὴν καλύτερη γραμματικὴ πού ὑπάρχει γιὰ τὴ γλώσσα. (Ἄν μιὰ λέξη μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται ὡς διάφορα μέρη του λόγου, τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὀδηγεῖ ἀμέσως σὲ περισσότερα ἀπὸ ἓνα λήμματα γιὰ τὴ λέξη, και, με βάση ὅσα ἔχουμε προτείνει γιὰ τὴν καταμέτρηση τῶν σημασιῶν, ἡ λέξη θεωρεῖται τότε ἐξαρχῆς ἀμφίσημη.) Στὴ συνέχεια τὸ λεξικὸ θὰ καθορίζει ἓνα *ὄριζον* (*definiens*) ἢ λεξικογραφικὴ παραπομπή γιὰ τὸ νόημα τῆς λέξης. Τὴν πρώτη παρατήρηση πού ἔχουμε νὰ κάνομε ἐδῶ τὴν ὀφείλομε στὸν Ἀριστοτέλη (*Μετὰ τὰ Φυσικὰ Ζ*).

Ἄς θεωρήσουμε τὴ λέξη ‘σιμός’, ὅπως ἐμφανίζεται στὸ “Ὁ Καλλίας εἶναι σιμομύτης”. Ἄν γράφαμε ὡς λῆμμα τοῦ ‘σιμός’ τὸ ‘(ἐπίθετο) *κοῖλος*’ τότε ἴσως φαινόταν ὅτι παρέχουμε τὴ δυνατότητα νὰ ἀληθεύει τὸ ‘Αὐτὸς ὁ καθρέφτης εἶναι σιμός’. Ἀλλὰ στὴν περίπτωση πού θὰ γράφαμε ὡς λῆμμα τοῦ ‘σιμός’ τὸ ‘(ἐπίθετο) *κοιλο-μύτης*’, τότε θὰ φαινόταν πῶς, ἂν γυρίσουμε στὴν ἀρχικὴ μας πρόταση και γράψουμε τὴ συνθήκη ἀλήθειας της, θὰ προκύψει τὸ “Ὁ Καλλίας εἶναι κοιλο-μυτο-μύτης”.¹⁷ Καὶ δὲν ὠφελεῖ νὰ ὀρίσουμε τὸ ‘σιμός’ ὡς ἀδιάσπαστη ἐνότητα, γιατί τότε δὲν θὰ μπορούμε νὰ ἀνταποκριθοῦμε στὸ “Ἡ κοπέλλα εἶχε χαριτωμένη μυτούλα, σχεδὸν σιμὴ” ἢ στὸ “Μιὰ ἀνασηκωμένη μυτίτσα μοιάζει με μύτη σιμὴ”. Ἡ θεώρηση τοῦ παραδείγματος τοῦ Ἀριστοτέλη μοιάζει νὰ ὀδηγεῖ στὸ ὅτι τουλάχιστον μερικὰ λήμματα τοῦ λεξικοῦ πρέπει νὰ περιλαμβάνουν ἓναν παραπάνω προσδιορισμὸ, ὅπως στὸ ἀκόλουθο: ‘σιμός: (ἐπίθετο) [τῆς μύτης] *κοῖλος*’. Μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε τὴν πρόσθετη αὐτὴ συνιστώσα [...], ἢ ὅποια παρέχει πληροφόρηση πού στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι μόνο σημασιακὴ ἀλλὰ και συντακτικὴ, *ὀδηγία*, ἐνῶ τὴν ἄλλη συνιστώσα μπορούμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε *ἀνάλυση* ἢ *παραθέση* πού ἀφορᾷ τὴ λέξη. Εἶναι κραυγαλέα φανερό ὅτι δὲν εἴμαστε ἀκόμα σὲ θέση νὰ ἐξηγήσουμε τὴν *ὀδηγία* με ἄλλον τρόπο παρὰ μόνο ὡς “ἐκεῖνο πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ μέσα στὴν ἴδια τὴν ἀνάλυση”. Καὶ εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀπίθανο ὅτι ἡ ἀνάγκη γιὰ τὸ ἐπινόημα [...] προκύπτει πάντα με τὸν ἴδιο τρόπο. Φαντάζομαι πῶς τὸ ζήτημα τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ *σιμός* μπορεῖ νὰ φανεῖ ἀσήμαντο. Δὲν εἶναι ὅμως ἀσήμαντο ἀλλὰ ἀντίθετα παρουσιάζει ἐνδιαφέρον σὲ σχέση με ἓναν ὀλόκληρο ἀριθμὸ ἀμφιλεγόμενων θεμάτων, ἢ συζήτηση γιὰ τὰ ὅποια θὰ εἶχε νὰ ὠφεληθεῖ ἀπὸ τὴν ἀντιμετώπισή του.¹⁸

Ἄς ἐξετάσουμε τὸ *καὶ* και τὸ *ἀλλά*,¹⁹ ἢ τὰ *aliquis* (κάποιος) και *quidam* (κάποιο πρόσωπο, τὸ ὅποιο δὲν ἐμφανίζει ὁ ὀμιλητής) ἢ ἀκόμα ἴσως τὰ *ἀγέλη* και *κοπάδι*.^(*) Ἄν προσπαθήσουμε νὰ περιγράψουμε τις διαφορὲς πού ὑπάρχουν σὲ κάθε ζεύγος, ἀναθέτοντας τὸ ἔργο τῆς ἐξήγησης σὲ διαφορὲς *ἀναλύσεις* ἢ *παραθέσεις*, καταλήγουμε σὲ μερικὲς παράλογες καταστάσεις. Τὸ *ἀλλά* και τὸ *καὶ* διαφέρουν κατὰ τὸ νόημά τους. Ἄς ὑποθέσουμε

ὅτι περιγράφουμε τὸ γεγονὸς αὐτὸ μὲ μιὰ διαφορὰ στὶς παραθέσεις τους. Τότε, ἂν δὲν ὑπάρχει τὸ εἶδος τῆς ἀντίθεσης ποὺ ἀπαιτοῦν οἱ δύο διαφορετικὲς παραθέσεις γιὰ τὸ *καὶ* καὶ τὸ *ἀλλά*, ἡ πρόταση *Ἄς ὁ λόγος τοῦ ἦταν μακροσκελὴς ἀλλὰ ἐντυπωσιακὸς* θὰ θεωρηθεῖ ψευδής, ἀκόμα καὶ ἂν ὁ λόγος ἦταν καὶ μακροσκελὴς καὶ ἐντυπωσιακός. Βρίσκοντάς το αὐτὸ παράλογο, μπορεῖ νὰ αἰσθανθοῦμε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχτοῦμε μιὰ καὶ μόνη ἀπλή ἀληθοσυναρτησιακὴ παράθεση καὶ γιὰ τὶς δύο λέξεις. Καὶ ἴσως διαπράξουμε τὸ λάθος νὰ ἀπορρίψουμε τὴν ἰδέα ὅτι τὸ *ἀλλά* καὶ τὸ *καὶ* ἔχουν ὀποιαδήποτε διαφορὰ ὡς πρὸς τὸ αὐστηρὸ τους νόημα. Ἄς σημειωθεῖ ὅμως ὅτι ἡ πράξιμας αὐτὴ θὰ ὀφείλεται ἀπλὰ καὶ μόνο στὸ ὅτι οἱ λεξικολογικὲς παραθέσεις θὰ εἶναι ταυτόσημες. Ὁ Frege ἀκολούθησε μὲ τόλμη αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ἡ ὁποία ὅμως ἀντιβαίνει στὴ διαίσθηση. Ἡ παρατήρηση τοῦ Ἀριστοτέλη δείχνει ὅτι τὸ ταυτόσημο τῶν παραθέσεων δὲν ἀποτελεῖ καλὴ αἰτιολόγηση γιὰ τὴν ταύτιση τῶν νοημάτων τῶν δύο λέξεων καὶ ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἄλλη δυνατότητα. Ἡ γενίκευση τῆς διάκρισης ἀνάμεσα σὲ μιὰ ὀδηγία καὶ μιὰ παράθεση μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ δοῦμε πῶς τὸ *καὶ* καὶ τὸ *ἀλλά* ἔχουν διαφορετικὰ λεξικογραφικὰ λήμματα καὶ πῶς διαφέρουν στὸ νόημα *χωρὶς* νὰ διαφέρουν στὴν παράθεση. Ἡ συνηθισμένη (ποὺ μερικὲς φορές ὀνομάζεται ρητορικὴ) διαφορὰ ἀνάμεσά τους παρουσιάζεται στὶς ἀντίστοιχες ὀδηγίες τους. Αὐτὸ ὅμως ἀφήνει τὴ διαφορὰ μέσα στὸ πεδίο τῆς σημασιολογίας, καὶ πρέπει νὰ ἀναπροσαρμόσουμε τὴ διατύπωση τοῦ σημασιολογικοῦ προγράμματος τοῦ Frege, ἔτσι ὥστε νὰ ὑπάρχει χῶρος γιὰ τέτοιες ἐπιπτώσεις τῶν ὀδηγιῶν.

Εἶναι πιθανὸ ἡ παρατήρηση νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ μοιάζει κοινότοπη. Ἴσως μπορέσω νὰ τὴν κάνω νὰ φανεῖ πιὸ ἐνδιαφέρουσα διατυπώνοντας τὴ γνώμη ὅτι ἐπίσης λύνει ἓνα μικρὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ τοὺς ὑποθετικοὺς λόγους.²⁰ Πολλοὶ φιλόσοφοι ἔχουν ὀδηγηθεῖ σὲ ἀπορία ὡς πρὸς τὸ ρόλο ποὺ παίζει τὸ *ἂν* μὲ ὑποτακτικὴ.^(μ) Οἱ ὑποθετικοὶ λόγοι μὲ ὑποτακτικὴ φαίνονται νὰ συνδέονται ἰσχυρὰ μὲ τὸ ἀντίθετο-τοῦ-πραγματικοῦ. Φαίνεται ἀκόμα νὰ συνδέονται μὲ κάτι σημασιακὸ — ἢ, ἂν ὄχι μὲ κάτι σημασιακὸ, τότε μὲ κάτι πολὺ γενικὸ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος παρατηρεῖται ὅτι ἡ ἀλήθεια τῆς προκειμένης *ρ* στὸ *ἂν ἢ ρ ἀλήθευε, τότε θὰ ἀλήθευε ἢ σ* δὲν θὰ μπορούσε καθόλου νὰ θεωρηθεῖ ὅτι διαψεύδει τὸν ὑποθετικὸ ὄρο. Μέρος τῆς ἀπάντησης σ' αὐτὸν τὸ γρίφο ἀποτελεῖ σίγουρα τὸ ὅτι ἓνα λεξικὸ θὰ μπορούσε μιὰ χαρὰ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ ὀποιαδήποτε προσπάθεια νὰ ἐνσωματώσει στὴν παράθεση γιὰ τὸ *ἂν* μὲ ὑποτακτικὴ τὸ ἀντίθετο-τοῦ-πραγματικοῦ καὶ ὥστόσο νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ περιγράφει αὐτὸ ποὺ χρειάζεται νὰ ἐξηγηθεῖ, μὲ τὴ γραφὴ ἐνὸς λήμματος ποὺ θὰ ἦταν περίπου ἔτσι: *ἂν* [μὲ ὑποτακτικὴ, ὅταν ὁ ὀμιλητὴς μιλάει εἴτε σ' ἄν κάποιος ποὺ πιστεύει τὴν ἀναλήθεια τῆς προκειμένης, εἴτε σ' ἄν κάποιος ποὺ δὲν πιστεύει τὴν ἀλήθεια ἢ τὴν ἀναλήθεια τῆς προκειμε-

νης]. . . “Αν οί αντίδικοι γύρω από τὸ ἄν τῆς ὑποτακτικῆς εἶχαν προσέξει τὴν ἀσήμαντη αὐτὴ περίπτωση τοῦ *σιμός* καὶ εἶχαν δεῖ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ὅλοι οἱ καθορισμοὶ νοημάτων νὰ γίνουν μὲ τὴν παροχὴ ἀμοιβαίων ὑποκατάστατων, σίγουρα θὰ εἶχαν ἐξοικονομηθεῖ πολλές ὥρες ἐργασίας.

Ἔστω καὶ μὲ τὸ τόσο μικρὸ ἀπόθεμα πληροφοριῶν ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὶς θεωρητικὲς ἀπαιτήσεις ποὺ πρέπει νὰ ἐκπληρώνει ἓνα καλὸ λεξικό, ὑπάρχουν ἓνα ἢ δύο ἀκόμα συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα προκύπτουν μὲ σχεδὸν ἀπόλυτη βεβαιότητα.

Συμβαίνει κάποτε, ἐπειδὴ ἓνα εἶδος ἐμφάνισης μιᾶς λέξης ἔχει ὀδηγήσει σὲ κάποιον ὄρισμό της καὶ ἓνα ἄλλο εἶδος ἐμφάνισης τῆς λέξης ἔχει ὀδηγήσει σὲ κάποιον ἄλλο ὄρισμό, νὰ ἔχουμε μιὰ *prima facie* περίπτωση ἀμφισημίας τῆς λέξης. Ἄλλὰ καὶ ἄν ἀκόμα τὰ δύο λήμματα τοῦ λεξικοῦ γι’ αὐτὴ τὴ λέξη φαίνονται νὰ εἶναι σωστὰ καὶ παρέχουν ὀρθὲς ἐρμηνεῖες γιὰ τοὺς ἀντίστοιχους τύπους ἐμφάνισής της, τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδείξει ὅτι δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶχε δοθεῖ μιὰ γενικὴ περιγραφή, ἢ ὁποῖα θὰ κάλυπτε καὶ τοὺς δύο ταυτόχρονα. Θὰ μπορούσε ἴσως κανεὶς νὰ ἐπιτύχει καλύτερο ἀποτέλεσμα. Εἶναι λοιπὸν συχνὰ δύσκολο νὰ ἀποδειχτεῖ ἡ ἀμφισημία. Καὶ ἔτσι πρέπει νὰ ἔχουν τὰ πράγματα.

Αὐτὸ θέτει τὸ ἐρώτημα — “Τί θὰ κάνεις, ἄν κάποιος πάρει μιὰ φανερά ἀμφίσημη λέξη καὶ ἀπλῶς διαζεύξει τὰ δύο λήμματα ποὺ δίνονται γι’ αὐτήν; Μπορεῖ ἡ λεξικογραφικὴ μέθοδος νὰ δείξει ὅτι μιὰ τέτοια διάζευξη ἔχει κάποιο λάθος; Καὶ ποιὰ εἶναι ἡ μέθοδος ἀναγνώρισης τῆς ἐπιφανειακῆς ἐνότητας;”. Ἄς ἐξετάσουμε τὴ λέξη *τέλος*, ἢ ὁποῖα σημαίνει εἴτε *φόρος* εἴτε *λήξη*. Αὐτὸ ὅμως δὲν συνεπάγεται ὅτι *τέλος* σημαίνει εἴτε *φόρος* εἴτε *λέξη*.^(*) Καὶ ἀποτελεῖ ἀπλῶς χειροπιαστὸ γεγονὸς (τὸ ὁποῖο μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος ὀφείλει νὰ ἐξηγήσει, ὄχι νὰ προσπαθήσει νὰ ἐξηγήσει πὼς δὲν ὑπάρχει) τὸ ὅτι ἡ πρόταση *σὲ ὀρισμένους περιπτώσεις ἐπιβάλλεται κάποιο τέλος* θὰ μπορούσε νὰ εἶναι συνολικὰ καὶ πλήρως ἀμφίσημη ὡς πρὸς δύο ὁλότελα διαφορετικὲς συνθῆκες. Ἡ ἴδια της ἡ φύση ὠθεῖ στὸ ἐρώτημα *τί ἀπὸ τὰ δύο ἐννοεῖς, φόρο ἢ λήξη;* Δὲν εἶναι δυνατό νὰ γνωρίζουμε τί εἰπώθηκε πρὶν γνωρίζουμε ποῖο ἀπὸ τὰ δύο ἐννοεῖται. Καὶ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ δοῦμε ὅτι ἡ διαζευκτικὴ περιγραφή θὰ κατέληγε στὴ μετατροπὴ πραγματικὰ ἀληθῶν δηλώσεων σὲ ψευδεῖς, λ.χ. *τὸ δημοτικὸ τέλος πληρώνεται στὰ δημόσια ταμεῖα*.

Ἄλλὰ βέβαια ὑπάρχουν καὶ ἐνιαῖες περιγραφὲς προβληματικῶν λέξεων, οἱ ὁποῖες δὲν προτείνονται μὲ ἐριστικὸ πνεῦμα καὶ εἶναι πολὺ δυσκολότερο νὰ κριθοῦν. Καὶ ὑπάρχει ἡ περιβόητη λέξη ‘καλός’, γιὰ τὴν ὁποῖα ἔχουν προταθεῖ ἐνιαῖοι ὄρισμοὶ ὅπως: *ικανοποιεῖ τὰ κριτήρια (ἢ ἀντιστοιχεῖ στὰ πρότυπα) ποὺ ἰσχύουν γιὰ τὴν ἀξιολόγηση πραγμάτων τοῦ εἴδους του, ἢ: ἀνταποκρίνεται στὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον*. Οἱ ὄρισμοὶ αὐτοὶ βέβαια ἔχουν

δοθεῖ κατὰ τὴν πορεία φιλοσοφικῶν ἐγχειρημάτων, γιὰ τὰ ὅποια, γενικά, τρέφω συμπάθεια. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἐνδιαφέρομαι ιδιαίτερα νὰ δείξω ὅτι πηγαίνουν πολὺ μακριὰ καὶ ὅτι ἡ λεξικογραφικὴ μέθοδος τοῦ Frege εἶναι ἀρκετὰ αὐστηρή, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ τῆς ἀποδώσουμε τὴ δική τους πραγματικὴ ἀνεπάρκεια. Τὸ παράδειγμα τοῦ 'καλὸς' ἔχει τὸ πλεονέκτημα ὅτι θέτει πολυάριθμα προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴ λεκτικὴ σημασία, πράγμα πὸ δικαιολογεῖ κάπως μιὰ μᾶλλον ἐκτεταμένη συζήτηση. Μιὰ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ἐνάντια καὶ στοὺς δύο προτεινόμενους ὁρισμοὺς εἶναι σὲ ἀδρὲς γραμμὲς ὅμοια, θὰ διαλέξω μόνο ἕναν, τὸν δεύτερο, πὸ ἔχει τὸ προσὸν νὰ ὑποστηρίζεται μὲ ἐνδιαφέροντα τρόπο ἀπὸ τὸν Paul Ziff.²¹

Αὐτὸ πὸ καταρχὴν προτείνει ὁ Ziff θὰ μπορούσε νὰ διατυπωθεῖ μὲ τὴν ἀκόλουθη μορφή: *καλὸς* = (ἐπίθ.), [χρησιμοποιεῖται σὲ συνάρτηση μὲ μιὰ ἀξιολόγηση, ἡ ὁποία ἔχει κάποιο συγκεκριμένο ἀξιολογητικὸ ἐνδιαφέρον. Ἔστω ὅτι στὴν προκείμενη περίπτωση τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον ε,] ἀνταποκρίνεται στὸ ἐνδιαφέρον ε. Θὰ ἦταν δυνατόν κάτι περίπου τέτοιο νὰ ἐπαρκεῖ; Σίγουρα ὑπάρχει κάτι, τὸ ὁποῖο ἐξηγεῖ ὁ προτεινόμενος ὁρισμὸς. Αὐτὸ πὸ ἐξηγεῖ, ὅμως, εἶναι ἐκεῖνο πὸ ἐγὼ χαρακτήρισα στὴν ἀρχὴ ὡς ἐρώτημα τύπου (ιι), ὄχι ἐρώτημα τύπου (ι). Δὲν νομίζω ὅτι ἐξηγεῖ πλήρως τίς συνθηκὲς ἐκφορᾶς ὄλων τῶν προτάσεων πὸ περιέχουν τὴ λέξη *καλὸς*, ἢ ἔστω καὶ μιᾶς ἀπὸ τίς προτάσεις αὐτές.

Ἄς ἐξετάσουμε τὴν πρόταση *Αὐτὴ ἔχει καλὲς γάμπες*.²² Ἡ πρόταση αὐτὴ ἔχει ἀρκετὲς ἐνδιαφέρουσες ιδιότητες, ἡ πιὸ ἐντυπωσιακὴ ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ ξεκάθαρο ἀντιπαράδειγμα σ' ἐκείνη τὴν ἰδέα πὸ πρῶτα σκέφτηκαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς φιλόσοφους πὸ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἐννοία τοῦ καλοῦ — ὅτι δηλαδὴ σὲ ὁποιοδήποτε συγκεκριμένο πράγμα ἐνὸς συγκεκριμένου εἴδους προσαρτᾶται (σὲ ἀναφορὰ πάντα πρὸς ἕναν συγκεκριμένο ὁμιλητὴ ἢ ἀκροατὴ) ἕνα συγκεκριμένο κριτήριον καλοσύνης, τὸ ὁποῖο ἰσχύει γιὰ τὴν καλοσύνη τοῦ πράγματος αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Γιατὶ τὸ πρόβλημα μὲ τίς γάμπες εἶναι, πολὺ ἀδρά, τὸ ἀκόλουθο: ὅτι δηλαδὴ μποροῦν νὰ ἐκτιμηθοῦν αἰσθητικὰ σὰν καλὲς = ὠραῖες, μποροῦν νὰ ἐκτιμηθοῦν λειτουργικὰ ἢ 'ὀργανικὰ' (instrumentally) σὰν καλὲς = δυνατὲς ἢ κατάλληλες γιὰ τούτη ἢ ἐκείνη τὴ δραστηριότητα, καὶ μποροῦν νὰ ἐκτιμηθοῦν ἰατρικὰ σὰν καλὲς = ὄχι ἀνάπηρες, ὑγιεῖς. Ὁ ἀναμφίβολος σύνδεσμος (στὸν ὁποῖο θὰ ἔρθω ἀμέσως — πρόκειται γιὰ τὸ ἐρώτημα τύπου (ιι)) ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τίς διαστάσεις τῆς ἐκτίμησης δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ τίς καταστήσει ταυτόσημες. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐκτιμητικὲς διαστάσεις γιὰ τίς γάμπες, εἶναι ὅμως ἐνδιαφέρον (ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀξιοσημεῖωτο) ὅτι ἡ ἐτυμολογία τῆς διαπίστωσης καλοσύνης κατὰ τίς διαστάσεις αὐτὲς πρέπει τότε νὰ περιέχει ρητὴ ἀναφορὰ στὴν εἰδικὴ προκείμενη διάσταση. *Αὐτὴ ἔχει γάμπες καλὲς γιὰ τὸν Ἀρα Χ* (ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο ἀνατομικὸ χα-

ρακτηριστικό). "Έχει γάμπες καλές για τὸ τάδε τέστ. Οἱ γάμπες της εἶναι καλές για φάγωμα.

Ἄπειλεῖ ἄραγε αὐτὸ τὴν ἐνοποιημένη περιγραφή τοῦ καλός, καί, ἂν ναί, πῶς; Ἡ ἐνοποιημένη περιγραφή θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὀρθή, ἂν τὸ καλός συνδυαζόταν μὲ τὶς γάμπες γιὰ νὰ παράγει ἓνα σύνολο συνθηκῶν ἢ ἴσως νὰ ἦταν ὀρθή, ἂν ὑπῆρχε ἀπροσδιόριστος ἢ δυνάμει ἄπειρος ἀριθμὸς τέτοιων συνθηκῶν πού νὰ ἀντιστοιχοῦν σὲ ἓναν ὑποθέσιμα ἀπροσδιόριστο ἀριθμὸ λογικὰ δυνατῶν διαστάσεων ἐκτίμησης γιὰ τὶς γάμπες. (Τότε ἡ καλοσύνη θὰ ἀποτελοῦσε πολὺ ἀπροσδιόριστη ιδιότητα.) Καμιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς καταστάσεις δὲν ἰσχύει. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐρμηνειῶν μένει πεισματικά κολημένος στὶς τρεῖς ἢ τέσσερις, καὶ ἔχω τὴ γνώμη ὅτι γνωρίζουμε ποιὲς εἶναι αὐτὲς πρὶν μᾶς γνωστοποιηθεῖ ὁποιοδήποτε πλαίσιο ἐκφορᾶς. Μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὴ φύση τῆς γάμπας εἶναι πού οἱ τρεῖς ἢ τέσσερις αὐτὲς ἐρμηνεῖες γιὰ τὶς καλές γάμπες καθορίζονται καὶ περιορίζονται στὶς τρεῖς ἢ τέσσερις. Αὐτὸ εἶναι ἀληθές ἀλλὰ δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ πρόβλημα, ἂν πράγματι ὑπάρχει γνήσια ἀπροσδιοριστία ἀνάμεσα σὲ τρεῖς καὶ μόνο τρεῖς γνήσια διαφορετικὲς καὶ γνήσιες ἐρμηνεῖες τῆς πρότασης *Αὐτὴ ἔχει καλές γάμπες*. Εἶναι χρήσιμο νὰ προσθέσουμε ὅτι ὅταν ὁ Von Wright ἔγραψε ἓνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο *The Varieties of Goodness* βρῆκε πῶς τὸ σχῆμα καλός + οὐσιαστικὸ (μὲ τὸ 'καλός' χωρὶς προσδιορισμοὺς) συνδέεται μὲ κάπου ἕξι ἢ ἑπτὰ κατηγορίες ἐκτίμησης. Οὔτε πολὺ περισσότερες, οὔτε πολὺ λιγότερες. Αὐτὸ δὲν πρόκυψε ἐπειδὴ περιορίσει τὴν ἐπιλογή τιμῶν γιὰ τὴ θέση τοῦ οὐσιαστικοῦ. Ἡ ἀνακάλυψή του εἶναι ἀναμφίβολα ἀποτέλεσμα τοῦ γεγονότος ὅτι, ὡς δεδομένο τῆς φυσικῆς ἱστορίας, ὅλες οἱ τυπικὲς ἀξιολογήσεις μας διέπονται ἀπὸ κάπου ἕξι ἢ ἑπτὰ διαστάσεις ἐκτίμησης: ὀργανικὴ (instrumental) καλοσύνη, ἰατρικὴ καλοσύνη, τὸ ὠφέλιμο, τὸ χρήσιμο, ἡδονικὴ καλοσύνη, κλπ. Καὶ χωρὶς ἀμφιβολία μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει τὴν ὑπαγωγή τους σὲ ἓνα σχῆμα (pattern). Ἄλλὰ ἂν δὲν κάνω λάθος, τὸ γεγονός αὐτὸ τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἔχει διεισδύσει στὴ σημασιολογία τοῦ καλός. Ὅταν τὸ καλός καὶ κάποιο οὐσιαστικὸ, μὲ τὸ ὁποῖο συνδέεται, συγχωνεύονται γιὰ νὰ παράγουν τὸ κοινὸ τους ἐξαγόμενο, τὸ καλός συνεισφέρει στὸ σύνθετο αὐτὸ προϊόν κάτι πιὸ χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὴν ἄχρωμη ἰδέα τῆς ἀξιολόγησης καθεαυτῆς. Αὐτὸ πού συνεισφέρει ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸ, ἀλλὰ γιὰ μερικὰ οὐσιαστικὰ ὑπάρχουν περισσότερα ἀπὸ ἓνα τέτοια χαρακτηριστικὰ νοήματα πού τὰ εἰσάγει ἡ λέξη καλός. Τοῦτο εἶναι πού φέρνει σὲ δύσκολη θέση τὴν ἐνιαία περιγραφή: διαφορετικά, οἱ ὑποστηρικτὲς της θὰ εἶχαν μπορέσει ἴσως νὰ ἰσχυριστοῦν ὅτι θὰ ἦταν ὀρθὸ νὰ παράγει κανεὶς μιὰ ἐνιαία περιγραφή ταξινομώντας τὰ οὐσιαστικὰ σὲ κάπου ἑπτὰ κατηγορίες καὶ παρέχοντας μιὰ σύνθετη ὁδηγία γιὰ τὴν παραγωγή συνθηκῶν ἀλήθειας ἀνάλογα μὲ τὴν κατηγορία τοῦ οὐσιαστικοῦ πού συνδυάζεται μὲ τὸ καλός.

Δέν θά εἶχε, νομίζω, νόημα νά ἐπικαλεστεῖ ὁ ὑποστηρικτῆς τῆς ἐνιαίας περιγραφῆς τὴ δυνατότητα κατὰ τὴν ὁποία πλαισιακοὶ παράγοντες θά ἔκριναν πάντα τὴν ἔκβαση. Ἡ πραγματικότητα εἶναι ὅτι δέν τὴν κρίνουν. Βρίσκουμε πραγματικὰ πὼς ἡ παρατήρηση *Αὐτὴ ἔχει καλὲς γάμπες* εἶναι ἀπροσδιόριστη (καί, θά ἔλεγα, ἀμφίσημη) μέσα σὲ ὀρισμένα νοηματικὰ πλαίσια. Καὶ ὑπάρχουν μερικὰ πλαίσια, ὅπου ἡ παρατήρηση αὐτὴ σίγουρα θά ἦταν ὑποχρεωτικὰ ἀμφίσημη. Εἶναι ὁπωσδήποτε ἀνόητο νά θεωρήσει κανεὶς τὸ εὐρύτερο συζητητικὸ πλαίσιο, *περιλαμβανόμενων* καὶ τῶν διευκρινίσεων γιὰ τὴν ἴδια τὴν παρατήρηση, ὡς μέρος τοῦ νοηματικοῦ πλαισίου. "Ἄν ἴσχυε αὐτό, τότε ὅλες ἀδιάκριτα οἱ λέξεις θά ἐπιδέχονταν μιὰ ἐνιαία περιγραφή.

"Ἄν δέν κάνω λάθος, τὸ ἐπιχείρημά μου μπορεῖ νά ἐνισχυθεῖ μὲ τὴ δοκιμὴ τῆς περιγραφῆς τῆς *ἀνταπόκρισης* σὲ *σχετικὰ ἐνδιαφέροντα* πρὸς τὴ ἀντίστροφη κατεύθυνση. "Ἄς ὑποθέσουμε πὼς μοῦ ἔχουν ἀναθέσει νά βρῶ μιὰ γυναίκα μὲ γάμπες περίπου τριάντα ἑκατοστὰ κοντύτερες ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο στατιστικὸ μέσο ὄρο τῶν γυναικῶν ποὺ ἔχουν τὸ ἴδιο ὕψος μὲ αὐτήν. "Ἄς ὑποθέσουμε πὼς ὁ κ. Υ, σκηνοθέτης τοῦ κινηματογράφου μὲ πολλὴ φαντασία καὶ ἰσχυρὴ ὑποστήριξη, ἔχει ἀπόλυτη ἀνάγκη ἑνὸς κομπάρσου ποὺ νά διαθέτει τὴ σωματικὴ αὐτὴ ἰδιομορφία. "Ἄν βρῶ μιὰ γυναίκα μὲ τὸ ζητούμενο χαρακτηριστικὸ, οἱ γάμπες της θά ἱκανοποιοῦν τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον. ("Ἄραγε ἡ ἴδια δέν τὸ ἱκανοποιεῖ; — αὐτὸ δέν θά τὴν ἔκανε καλὴ γυναίκα.) "Ἐχει καλὲς γάμπες *γιὰ τὸν κ. Υ* ἢ καλὲς γάμπες *γιὰ τὸ σκοπὸ μου* ἢ καλὲς γάμπες *γιὰ τὸν τάδε ρόλο στὴν τάδε ταινία*. Ἄλλὰ κανένας ἀπὸ τοὺς προσδιορισμοὺς αὐτοὺς δέν μπορεῖ νά ἀποσπαστεῖ, καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα γλωσσικὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖ ἐξήγηση. Ἐπίσης, τὸ ἄβολο αὐτὸ γεγονὸς θά ἀνέκοπτε τὴν προσπάθεια νά δώσει κανεὶς μιὰ ἐνιαία περιγραφή τῆς λέξης *καλὸς*, τέτοια ποὺ νά ξεκινάει ἀπὸ τὸ σχῆμα *καλὸς* (οὐσιαστικὸ) *νὰ/γιὰ* (.) μὲ δύο κενὲς θέσεις, καὶ στὴ συνέχεια νά ἐξηγεῖ τὸ *καλὸς* (οὐσιαστικὸ) μέσω τῆς ἐφαρμογῆς κάποιας ἑλλείψεως. Πιθανότατα, ἡ ἐξήγηση τοῦ παραδεκτοῦ μερικῶν ἑλλείψεων καὶ τοῦ ἀπαράδεκτου ἄλλων θά συνεπαγόταν στὴν οὐσία τὴν ἀναγνώριση τῆς περιγραφῆς τῆς λέξης *καλὸς*, τὴν ὁποία δίνουν οἱ ὑποστηρικτῆς τῆς ἀμφισημίας. (Ἄξιζει νά σημειωθεῖ σχετικὰ ὅτι ὁ ὀρθὸς προσδιορισμὸς τοῦ παραλειπόμενου "νὰ. . ." ἢ "γιὰ. . .", μὲ τὸν ἀπαιτούμενο βαθμὸ ἀσάφειας κλπ., εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολος. Εἶναι τάχα οἱ καλὲς (=ῶραϊες) γάμπες ἀκριβῶς οἱ γάμπες ποὺ εἶναι καλὲς γάμπες *νὰ τίς κοιτᾷς*; Καὶ ἓνας καλὸς ἄνθρωπος εἶναι καλὸς ἄνθρωπος *γιὰ τί πράγμα ἢ γιὰ νὰ κάνει τί;*)

Οἱ δυσκολίες αὐτὲς ποὺ ἀναφύονται ἀπὸ τὴν ἐνιαία περιγραφή τοῦ 'καλὸς' ὀδηγοῦν σὲ μιὰν ἄλλη δυσκολία, τὴν ὁποία παρουσιάζει ἡ ἄποψη τοῦ Ziff. Στὴν περίπτωση ποὺ ἔχουμε μιὰ οὐσία τύπου *X*, ἢ ὁποία ὀνομάζεται καλὸ *X*, καὶ ὑπάρχει ἓνα καὶ μόνο ἐνδιαφέρον ἢ σύνολο προτύπων, τὸ ὁποῖο

κατά συμφωνία είναι σχετικό με το *αν* κάτι είναι καλό *X simpliciter*, δέν είναι πολύ, ή και καθόλου, δύσκολο να υπερνικηθεί ή παλιά δυσκολία, ή όποια *άνησύχησε* τους Stevenson και Ayer για τη διαφωνία στην αξιολόγηση. "Αν οί διαφωνοῦντες κατανοοῦν τί είναι *X*, τότε, σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς περίπτωσης, αὐτὸ τὸ γεγονός προσδιορίζει ἀπλῶς ἓνα κοινὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα *αν* τὸ *X* εἶναι καλὸ ἢ ὄχι. Ἄλλὰ στὶς περιπτώσεις πού δέν ὑπάρχει σαφές καὶ συμφωνημένο ἐνδιαφέρον, ἢ πού ὀλόκληρη ἢ οὐσία τῆς διαφωνίας συνίσταται στὸ "ποιοὸ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον;", τὰ πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀπλά. Τὰ παραδείγματα τείνουν νὰ συσσωρεύονται σὲ περιοχὲς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας πού ἔχουν κάποια σπουδαιότητα, λ.χ. 'καλὸς ἄνθρωπος', 'καλὸ σχέδιο', ἢ 'καλὴ πράξη'. Μιὰ διαφωνία ὡς πρὸς τὸ πρακτέο, ἀκόμα καὶ μεταξὺ ἐταίρων μὲ κοινὰ ἐνδιαφέροντα, λ.χ. μεταξὺ συζύγων, δέν εἶναι ἀπαραίτητο πάντα νὰ ἀποτελεῖ διαφωνία ὡς πρὸς τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπίτευξη σκοπῶν. Μιὰ διαφωνία μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ διαφωνία ὡς πρὸς τὸ ποιοὸ ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα ἢ ποιοὸς ἀπὸ τοὺς σκοποὺς εἶναι τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον ἢ ὁ σχετικὸς σκοπὸς (ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στὴν προκείμενη περίπτωση ὅλα τὰ σχετικὰ ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τὰ μέσα εἶναι εὐκόλα). Αὐτὸ δέν ἀποκλείει τὸ νὰ ἀφορᾷ ἡ διαφωνία ἐτούτη τὸ *αν* τὸ *X* εἶναι ἢ ὄχι ἓνα καλὸ σχέδιο ἢ μιὰ καλὴ πράξη. Ἐκεῖνο πού φαίνεται ὅτι εἶναι ἐπιθυμητό, εἶναι νὰ μεταφερθεῖ ἡ λέξη 'σχετικὸς' ἀπὸ τὴν ὁδηγία στὴν παράθεση ἢ στὴν ἀνάλυση, μετασχηματίζοντας ἔτσι τὴν ἴδια τὴν ἀνάλυση σὲ ἀνταποκρίνεται στὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον. Κάτι τέτοιο ὅμως δέν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπιδεινώσει ὅλες τὶς δυσκολίες τῆς ἐνοποίησης τῆς σημασίας τοῦ καλός. Τὸ λεξικὸ ἐξακολουθεῖ νὰ πρέπει νὰ πεῖ περισσότερα ἀπ' ὅσα μπορεῖ μὲ ἓνα λῆμμα γιὰ τὸ ποια εἶναι τὰ ἐνδιαφέροντα πού ἀρμόζουν, καὶ γιὰ τὸ ποιοὸ εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τὸ σχετικὸ σὲ μιὰ δοσμένη περίπτωση. "Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ τρομάζεις πουλιά. Τότε, στὸ ντύσιμο ἑνὸς σκιάχτρου, ἓνα παλιὸ καὶ χωρὶς ἀξία καπέλο, μετράει σὰν καλὸ καπέλο. Καλὸ καπέλο *simpliciter*, ὄχι μόνο καπέλο καλὸ γιὰ σκιάχτρο. Δέν θέλουμε ὅμως νὰ ἐπιμείνουμε στὴν ἰδέα ὅτι ἓνα κακὸ καπέλο εἶναι καλὸ καπέλο γιὰ ἓνα σκιάχτρο; (Βλ. καὶ τὶς προηγούμενες παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ἐλλειπτικὴ ἀνάλυση. Εἶναι, ὑποθέτω, δυνατό νὰ παρατήσουμε ὀλότελα τὴ μὴ ἐλλειπτικὴ ἔκφραση καλὸ *X* (*simpliciter*) καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ μπορούμε νὰ ποῦμε τὰ περισσότερα πράγματα πού θέλουμε νὰ ποῦμε. Ἄλλὰ τὸ μόνο πού προσπαθῶ νὰ κάνω εἶναι νὰ περιγράψω πῶς λειτουργεῖ πρὸς τὸ παρὸν τὸ καλός.) Οὔτε εἶναι φανερό ὅτι πάντα ὑπάρχει κάτι πού θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστεῖ τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον. "Ἐχοντας ἀποκτήσει ἓνα βόδι γιὰ νὰ ὀργώνει καὶ ἓνα σπίτι, ὁ Ἡσίοδος θέλει τώρα σύζυγο. Εἶναι τάχα τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον καλὴ μαγείρισσα; "Ἡ καλὴ νοικοκυρά; "Ἡ καλὴ κηπουρός; ("Ἡ καλὲς γάμπες;) "Ἡ ἔστω καλὴ γυναίκα; (Πράγμα πού, ὑποθέτω, δέν εἶναι κάποιο

ένοποιημένο λογικό γινόμενο των προσόντων που ἀπαρίθμησα.) Ἄκόμα καὶ γιὰ τὸν Ἡσίοδο δὲν ὑπάρχει κάτι πὸ νὰ εἶναι τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὴν *καλὴ σύζυγο*. Καὶ δὲν ὠφελεῖ νὰ πᾶμε στὸ ἀνταποκρίνεται στὰ *σχετικὰ ἐνδιαφέροντα* (πληθυντικός) καὶ νὰ ποῦμε ὅτι τὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τοῦ ἀντικειμένου τῆς συζήτησης προσδιορίζει ποιὰ εἶναι τὰ ἐνδιαφέροντα αὐτά. Γιατὶ δὲν τὰ προσδιορίζει πάντα. Ὁ Ἡσίοδος πρέπει νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ πεῖ *εἶναι καλὲς γάμπες (ὄραϊες) ἀλλὰ ὄχι δυνατές*, χαρακτηριστικὸ πὸ κυριότατα θὰ χρειάζεται καὶ πρέπει νὰ ἔχει ὁποιαδήποτε σύζυγός του (ἢ βόδι του γιὰ τὸ ὄργωμα).²³

Δὲν τελειώσαμε ἀκόμα μὲ τὸ *καλὸς* καὶ θὰ ἐπιστρέψουμε στὸ θέμα ἀφοῦ τελικὰ κατορθώσω νὰ δικαιολογήσω τοὺς ἀρχικούς μου ἰσχυρισμοὺς ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς τύποι ἐρωτημάτων. Προηγεῖται ὅμως ἄλλη μιὰ μεθοδολογικὴ ἀμφιβολία.

Καλὰ ὡς ἐδῶ, μπορεῖ νὰ πεῖ κάποιος, ἀλλὰ τὸ λεξικογραφικὸ τεστ γιὰ τὴ μονοσημαντότητα, ἢ καταμέτρηση δηλαδὴ τῶν διάφορων λημμάτων πὸ βρίσκουμε ὅτι θὰ πρέπει νὰ δοθοῦν γιὰ μιὰ λέξη, προσφέρει μόνο μιὰ ἐπαρκὴ συνθήκη γιὰ τὴν ἀμφισημία. Δὲν εἶναι δυνατό νὰ προσφέρει μιὰ ἀναγκαῖα συνθήκη γιὰ τὴν ἀμφισημία (ἢ μιὰ ἐπαρκὴ συνθήκη γιὰ τὴ μονοσημαντότητα), γιατί ἓνα λεξικογραφικὸ λῆμμα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀμφίσημο τὸ ἴδιο (πρβλ. Ἀριστοτέλης, *Φυσικά* 248b). Μέχρι τώρα δὲν ἔχουμε πεῖ ἀπολύτως τίποτα γι' αὐτὸ πὸ καθιστᾶ τὴν περιγραφή μιᾶς λεκτικῆς σημασίας μιὰ περιγραφή. Ἴσως μάλιστα διατυπωθεῖ ἢ ἀντίρρηση ὅτι ὀλόκληρη αὐτὴ ἢ ἄποψη γιὰ τὴν ἀμφισημία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ παρὰ μόνο ἂν εἶναι κυκλική. Θὰ κατατάξω τὰ ἐπιχειρήματά μου ἐνάντια στὴν ἀντίρρηση αὐτὴ κατ' αὔξουσα σειρά ὡς πρὸς τὴν ἰσχὺ τους.

Ἡ πρώτη ἀπάντηση συνίσταται στὸ ὅτι ἡ περιγραφή, ἀκόμα καὶ ἂν εἶναι κυκλική, εἶναι τουλάχιστον ἀληθὴς καὶ, ἐπιπλέον, μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸ εἶδος τοῦ σκοποῦ πὸ ἐξυπηρετοῦν ἐξαιρετικὰ χρήσιμα πολλὲς κυκλικὲς ἀναγκαῖες συνθήκες. (Ἄς σκεφτοῦμε τὴ μεταβατικότητα τῆς ταυτότητας.) Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἔχουμε, ἔστω, μιὰ συγκεκριμένη αὐτοπαθὴ ἐμφάνιση E_1 καὶ μιὰ συγκεκριμένη διαπροσωπικὴ ἐμφάνιση E_2 τῆς λέξης 'ἀπατῶ'. Τότε, ἢ παραπάνω ἐξήγηση τῆς ἀμφισημίας μᾶς λέει ὅτι ἡ ὑπαρξὴ παραφράσεων πὸ δὲν εἶναι ἀμοιβαῖα ὑποκαταστάσιμες γιὰ τὶς E_1 καὶ E_2 δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκὴ συνθήκη γιὰ τὴν ἀμφισημία τοῦ 'ἀπατῶ' ὅτι ἀναγκαῖα συνθήκη τῆς μονοσημαντότητας ἀποτελεῖ ἢ δυνατότητα ἀνακάλυψης μιᾶς μὴ διαζευκτικῆς περιγραφῆς πὸ νὰ καλύπτει καὶ τὴν E_1 καὶ τὴν E_2 (ἔχουμε ἤδη δείξει γιατί αὐτὸ ἀποτελεῖ μὴ κοινότοπη προϋπόθεση)· καὶ ὅτι ἢ ἀδυναμία νὰ ἐπινοήσῃ κάποιος μιὰ καὶ μόνη ἐπαρκὴ περιγραφή τῆς συμβολῆς τοῦ 'ἀπατῶ' καὶ στὴν E_1 καὶ στὴν E_2 εἶναι μιὰ ἀναγκαῖα συνθήκη γιὰ τὴν ἀμφισημία τοῦ 'ἀπατῶ'. Στὴν πράξη, αὐτὰ φτάνουν μὲ τὸ παραπάνω γιὰ νὰ καλύψουν πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀντιρρήσεις.

Ἡ δεύτερη ἀπάντηση συνίσταται στὸ ὅτι εἴμαστε σὲ θέση νὰ χαρακτηρίσουμε ἐπαρκέστερα αὐτὸ ποὺ καθιστᾷ ἓνα λεξικολογικὸ λῆμμα στὴν κυριολεξία ἓνα λῆμμα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τέστ μὲ τὸ ὁποῖο ἀπέρριψα μιὰ παραπειστικὴ ἐνιαία περιγραφή τοῦ 'τέλος', ὑπάρχουν καὶ ἄλλα τέστ. Ἄς ὑποθέσουμε πὼς εἶναι δυνατὸ νὰ διατυπώσουμε μιὰν ἀρχὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία νὰ ἀποδίδουμε ὅλες τὶς ἐμφανίσεις μιᾶς λέξης λ στὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη (ἢ μιὰ τρίτη ἢ. . .) ἀπὸ δυὸ (ἢ περισσότερες) διαζευκτικὲς κατηγορίες, καὶ ὅτι τότε παράγεται μιὰ ἐνιαία περιγραφή, ἢ ὁποία δίνει στὴ λέξη τὸ νόημα N_1 μέσα στὸ περιβάλλον B_1 καὶ τὸ νόημα N_2 μέσα στὸ περιβάλλον B_2 . . . Ἄς θεωρήσουμε γιὰ παράδειγμα τὸν ἐξῆς ὀρισμὸ:

Ὁξὺς (ἐπίθετο) ἂν εἶναι θόρυβος τότε διαπεραστικὸς καὶ ἂν εἶναι καμπύλη τότε ἀπότομη καὶ ἂν εἶναι μαχαίρι τότε κοφτερό. . .

καὶ ἂς ὑποθέσουμε (πράγμα ποὺ στὴν πραγματικότητα δὲν ἀληθεύει ὀλοτελα) πὼς εἶναι δυνατὸ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἢ προϋπόθεση ὅτι τὰ διάφορα εἶδη περιβάλλοντος διαχωρίζουν τὶς διάφορες σημασίες μὲ ἀκρίβεια. Ὁ ὀρισμὸς εἶναι ἐξαιρετικὰ ἰδιότροπος: ἓνας σωστὸς ὀρισμὸς θὰ ἔπρεπε φαντάζομαι νὰ χρησιμοποιεῖ μερικὲς ὁδηγίες. Πῶς ὅμως μπορούμε νὰ τοῦ βροῦμε λάθος; Φαίνεται ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀρχὴ τῆς δυνατότητας ἐκμάθησης καθὼς καὶ ἓνα ἐμπειρικὸ γεγονὸς, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ ὀρισμὸς ἀποτυχαίνει. Τὸ νὰ διδάξει κάποιος τὴ σημασία τῆς φ συνεπάγεται τὸ νὰ καταστήσει, ὁποιονδήποτε γνωρίζει τί σημαίνει τὸ $\mu\eta$, ἱκανὸ νὰ κατανοήσῃ τὴ $\mu\eta \varphi$. Καὶ σίγουρα κάποιος ποὺ γνωρίζει τί σημαίνει *ὄξυ μαχαίρι* θὰ μπορούσε ἴσως νὰ κατανοήσῃ τὴ σημασία τοῦ *ὄξυς*, ὅπως ἐπίσης θὰ μπορούσε ἴσως νὰ γνωρίζει τί σημαίνει τὸ *τὸ X δὲν εἶναι ὄξυ*, χωρὶς ὥστόσο νὰ κατανοεῖ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ὡς *εἴτε θόρυβος καὶ μὴ διαπεραστικὸς, εἴτε καμπύλη καὶ μὴ ἀπότομη, εἴτε μαχαίρι καὶ μὴ κοφτερό*. Καὶ βέβαια μὲ τὸ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἓνα μαχαίρι δὲν εἶναι ὄξυ δὲν λέει ὅλα αὐτά.²⁴

Ἐπάρχει μιὰ τρίτη ἀπάντηση τόσο στὴν ἀντίρρηση, ὅσο καὶ στὴ γνώμη πὼς ὄση πρόοδο καὶ ἂν σημειώσῃ κανεὶς στὴ σημασιολογία, μπορεῖ ἀκόμα νὰ παράγῃ ἀμφίσημες συνθῆκες ἀλήθειας. Ὅπως κάθε ἄλλη ἐπιστήμη, ἔτσι καὶ ἡ σημασιολογία μπορεῖ νὰ κριθεῖ μόνο μὲ βάση τὸ ἂν ἐξηγεῖ αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ, καὶ πόσο καλὰ τὸ ἐξηγεῖ. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ στὴν προκείμενη περίπτωση εἶναι ἡ ἱκανότητά μας νὰ κατανοοῦμε προτάσεις. Ἡ ἔννοια τῆς ἀμφισημίας ὑπαισέρχεται ἐδῶ μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ χρειάζεται γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὴ ἡ κατανόηση. Ἀφοῦ σὲ καμιά περίπτωση δὲν ἔχει ἄλλο λόγο νὰ χρησιμοποιηθεῖ, δὲν ὑπάρχουν γύρω ἀπ' αὐτὴν εὐλογες ἀμφιβολίες, οἱ ὁποῖες νὰ μὴν μπορούν νὰ μετατραποῦν σὲ σαφεῖς ἀμφιβολίες (ποὺ εἶναι πιὸ εὐλογες ἀπὸ τὶς ἀμφιβολίες τοῦ ἐπικριτῆ μου) γύρω ἀπὸ τὸ ἂν ἔχει ἐξηγηθεῖ ἢ κατανόηση τῶν ἐλληνικῶν προτάσεων ἀπὸ ἓναν ὁμιλητὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας.

Τέλος θά προσπαθήσω, ὅπως ὑποσχέθηκα, νά διακρίνω τρία ἐρωτήματα πού ἔχουν τεθεῖ σχετικά μέ τήν ἀμφισημία. "Οποῖος ἔχει νιώσει τή γοητεία τῆς ἐνιαίας ἀνάλυσης τοῦ 'καλός' θά θέλει νά ρωτήσῃ ἂν ἡ συλλογιστική μου ἀποσκοπεῖ στό νά δείξει ὅτι τὸ καλός ἀποτελεῖ ἓνα 'ἀπλό ὁμώνυμο' μέ περίπου, ἔστω, ἑπτὰ σημασίες. "Ἡ δώδεκα σημασίες; Τὸ νά πῆ κανεῖς ἀπλῶς αὐτό, καὶ ἀπλῶς νά ὀνομάσει τὸ καλός σκέτα 'ὁμώνυμο' θά ἔμοιαζε μέ τρελό συμπέρασμα. 'Ο Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος πίστευε ὅτι τὸ καλός δὲν εἶναι μονοσήμαντο, διατυπώνει στὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια* (1.6) τὴ γνώμη ὅτι οἱ σημασίες του σχετίζονται μεταξύ τους εἴτε 'ἀναλογικά' εἴτε 'ἐστιακά'.²⁵ 'Ο ἴδιος δὲν ἀναπτύσσει ὡς τὸ τέλος τὴν ἄποψή του, πράγμα πού ἐγὼ θά ἐπιχειρήσω δοκιμαστικά νά κάνω ἐδῶ. 'Ἡ ἀνάλυση τοῦ καλός ἀπὸ τὸν Ziff ἔχει τὴν ἀρετὴ ὅτι ἐπισημαίνει κάτι πού τὰ διάφορα λεξικογραφικά λήμματα γιὰ τὸ καλός θά πρέπει ὅπωςδήποτε νά ἔχουν κοινό, δηλαδή τὴν ἐννοια ὅτι κάτι ἱκανοποιεῖ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο συγκεκριμένο ἐνδιαφέρον· ἀλλά, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ziff, ἡ λεξιλογικὴ ἀνάλυση τοῦ καλός δὲν μπορεῖ νά ἀποφύγει τὸ συγκεκριμένο προσδιορισμὸ τῶν εἰδῶν ἐνδιαφέροντος. Ἴσως λοιπόν, θά ἔλεγε κανεῖς, ὅλα τὰ λεξικογραφικά λήμματα νά εἶναι δομικά ἀνάλογα μεταξύ τους. Αὐτὸ ἀπηχεῖ μιὰ ἀπὸ τίς ὑποδείξεις τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἀκόμα πιὸ ἐπιφυλακτικά διατυπώνω τὴ γνώμη ὅτι μπορούμε νά περιγράψουμε ἐστιακά τὴ συγκεκριμένη σειρά τῶν ἐνδιαφερόντων πού παριστάνονται στὰ διάφορα λήμματα γιὰ τὸ καλὸ X: ἀλλά μέσω μιᾶς ἀνθρωπολογικῆς ἐξήγησης, πού βρίσκει ἓνα κοινὸ βασικὸ σχῆμα (pattern) στὰ ἐνδιαφέροντα πού ἐκφράζονται μέ τίς διάφορες σημασίες τοῦ καλός, οἱ ὁποῖες στὸ λεξικὸ βρίσκονται αὐστηρὰ χωρισμένες ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο μερικὰ ὀργανώνει τὸ σχῆμα τῶν ἐνδιαφερόντων πού διαλέγουν οἱ χρήστες τῆς γλώσσας εἶναι τὸ τί οἱ χρήστες τῆς γλώσσας ἀντιλαμβάνονται ὅτι θέλουν καὶ χρειάζονται μέσα στὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς ζωῆς τὴν ὁποία ἐπιθυμοῦν γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους (*εὐδαιμονία*). "Ἄν εἶναι νά ταιριάζει κάπου ἢ πληροφορία πῶς τὸ 'καλός' ἀποτελεῖ τὴ γενικότερη ἐπαινετικὴ λέξη τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, τότε ἡ θέση της εἶναι ἀκριβῶς ἐδῶ. (Οὔτε ὅμως ἡ πληροφορία αὐτὴ οὔτε ἡ περιγραφή τοῦ Ziff δὲν ἀποτελοῦν συνταγὴ γιὰ τὴ σύνταξη μιᾶς καὶ μόνης λεξιλογικῆς ἀνάλυσης τοῦ καλός.)

"Ὅλα αὐτὰ διατυπώνονται πολὺ ἐπιφυλακτικά, καὶ οἱ λεπτομέρειες δὲν ἔχουν μεγάλη σημασία. Ἡ γενικεύσιμη παρατήρηση συνίσταται στὸ ὅτι, ὅταν διακρίνουμε σημασίες, δὲν καταδικάζουμε ἀπαραίτητα τὴ λέξη στὸ ρόλο τοῦ *λογοπαίγμιου*, καὶ ὅτι μέρος τοῦ ἐξοπλισμοῦ ἐνὸς ὄριμου ὁμιλητῆ μιᾶς γλώσσας ἀποτελεῖ ἡ κατοχὴ μερικῶν ἀρχῶν (λ.χ. ἐπέκταση κατ' ἀναλογία, ἐπέκταση τῶν σημασιῶν ἀπὸ μιὰ ἐστία), οἱ ὁποῖες τοῦ δίνουν τὴ δυνατότητα νά ἐπινοεῖ ἢ νά ἀποδέχεται νέες χρήσεις μιᾶς λέξης καὶ νά βλέπει τὴν αἰτιολόγηση τῶν χρήσεων αὐτῶν. Οἱ νέες χρήσεις πού καταχωρίζονται στὸ λε-

ξικό πρέπει να παραθέτονται χωρία ή μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ χρήση. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο δὲν εἶναι ἀναγκαῖο, καὶ ποτὲ δὲν θὰ εἶναι οὔτε ἐπιθυμητὸ οὔτε δυνατό, νὰ μποῦν στὸ λεξικὸ ὅλες οἱ νέες χρήσεις (Ἄς σκεφτοῦμε ὅτι εἶναι δυνατό κάθε βδομάδα νὰ ἐπινοεῖ κάποιος καὶ μιὰ καινούρια χρήση τῆς λέξης, λ.χ., 'μέσα': τεχνική, ἐρωτική, ποινική, τοπολογικὴ ἢ παρατραβηγμένη.) Ἀλλὰ ὅταν καὶ ἐφόσον οἱ χρήσεις τυποποιοῦνται ἀρκετά, ὥστε νὰ δικαιοῦνται μιὰ θέση στὸ λεξικὸ, πρέπει νὰ δημιουργοῦν νέα καὶ χωριστὰ λήμματα. Οἱ νέες χρήσεις μπαίνουν στὸ λεξικὸ ὅταν κατασταλάζουν σὲ χωριστὲς καὶ χαρακτηριστικὲς σημασίες, οἱ ὁποῖες ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν στὸ λεξικὸ, καὶ φτάνουν στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπειδὴ ἔχουν κάποια ἀναδρομικὴ διαφορά στὶς συνθῆκες τῆς ἀλήθειας. Ἐκεῖνο ποῦ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ πρωταρχικὸ μέλημα τοῦ λεξικοῦ εἶναι ἡ διαφορά ἀπέναντι στὶς συνθῆκες ἀλήθειας τῶν προτάσεων καὶ ὄχι οἱ συνδέσεις τοῦ τύπου (iii).

Ἡ περιγραφή τῆς ἀμφισημίας ποῦ ἔδωσα ἀπέχει σὲ μερικὰ σημεῖα ἀρκετὰ ἀπὸ τὶς παραδοσιακὲς συζητήσεις, οἱ ὁποῖες ρίχνουν τὸ βάρος στὶς παραφράσεις συγκεκριμένων λέξεων. Ἡ παράφραση ἀποτελεῖ τὴ μέθοδο ποῦ χρησιμοποίησε ὁ Ἀριστοτέλης στὶς, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐλαττωματικὲς ἀποδείξεις γιὰ τὴ μὴ μονοσημαντότητα τοῦ ἀγαθός. (Βλέπε *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1.6, τὰ προγενέστερα *Ἠθικὰ Εὐδῆμεια* 1.8, καθὼς καὶ τὴν πληρέστερη πρῶτη συζήτησή του γιὰ τὸ θέμα στὰ *Τοπικὰ* 107). Οἱ παραδοσιακὲς συζητήσεις ἀρκοῦνται στὸ νὰ κάνουν αὐτὸ ποῦ νομίζω πῶς δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ μιὰ ἐρώτηση τύπου (i). Ἐπισημαίνουν τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ λέξη σὰν τὸ καλὸς ἐπιδέχεται παράφραση κατὰ τρόπους ὁλότελα διαφορετικούς, ὅταν ἐμφανίζεται σὲ πλαίσια ἀναφορᾶς ὅπως καλὴ τροφή καὶ καλὸ μαχαίρι καὶ καλὴ λύρα. Ὡστόσο, τουλάχιστον στὶς δύο τελευταῖες ἀπὸ τὶς ἐμφανίσεις αὐτές, μοιάζει φανερό ὅτι ἡ λέξη καλὸς καθαυτὴ συνεισφέρει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο εἰσαγόμενο στὴ σημασία τῆς πρότασης. Ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης φανερό πῶς τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ σημασία δὲν ἀποτελεῖ ἀπαραίτητα τὸ ἐρώτημα στὸ ὁποῖο στρέφονται οἱ παραδοσιακὲς συζητήσεις. Δὲν χρειάζεται πολλὴ ἐπιείκεια γιὰ νὰ διατυπώσει κανεὶς τὴ γνώμη ὅτι στὴν πραγματικότητα οἱ συζητήσεις αὐτές δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸ εἰσαγόμενο ἀλλὰ γιὰ τὸ ἐξαγόμενο μιᾶς λέξης, δηλαδὴ γιὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς παράφρασης μιᾶς ὁλόκληρης πρότασης, γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ὁποῖου εἶναι ὑπεύθυνη κάποια συγκεκριμένη λέξη τῆς πρότασης. Στὴν πραγματικότητα ἐνδιαφέρονται γι' αὐτὸ ποῦ θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστεῖ προτασιακοὶ παράγοντες (proposition-factors). Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ κατασκευαστεῖ ἓνα διάγραμμα ἀνάλογο μὲ τὸ διάγραμμα τῆς σελ. 260, στὸ ὁποῖο τὸ (1) παίρνει ὡς νέα τιμὴ ἓνα λεκτικὸ τύπο μὲ κάποια σημασία, λ.χ. καλός, τὸ (2) ἔχει ὡς νέα τιμὴ τοῦ μιᾶς λέξη-δειγμά τοῦ λεκτικοῦ αὐτοῦ τύπου, λ.χ. τὸ καλὸς ὅπως ἐμφανίζεται στὸ αὐτὸ

είναι καλὸ μαχαίρι, καὶ τὸ (4) παίρνει τὴν τιμὴ ἔχει λεπτὴ κόψη κατάλληλη γιὰ κόψιμο, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς συνιστώσες τῆς παράφρασης *Αὐτὸ τὸ μαχαίρι ἔχει λεπτὴ κόψη κατάλληλη γιὰ κόψιμο*, πού μὲ τὴ σειρά της ἀποτελεῖ παράφραση τοῦ *Αὐτὸ εἶναι καλὸ μαχαίρι*.

Ἴσως τεθεῖ τὸ ἐρώτημα, γιατί κανεὶς νὰ ἐνδιαφερθεῖ γι' αὐτὲς τὶς ἐρωτήσεις πού ἀφοροῦν τὰ ἐξαγόμενα. Νομίζω πὼς ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι μερικὲς φορές τὰ ἐρωτήματα τύπου (ι) ἀποτελοῦν ἐνδιαφέροντα προβλήματα γύρω ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῶν *ιδιοτήτων*. Ἐχει γίνει ἡ σκέψη: ἀλήθεια, μήπως ἡ καλοσύνη ἑνὸς μαχαιριοῦ δὲν εἶναι ἡ ἴδια ιδιότητα μὲ τὴν καλοσύνη μιᾶς τροφῆς; Οὔτε καὶ μὲ τὴν καλοσύνη μιᾶς λύρας; Καὶ τὰ συμπεράσματα πού συνεπάγεται ἡ κατοχὴ τῆς καλοσύνης τοῦ ἑνὸς εἶδους διαφέρουν πολὺ ἀπὸ αὐτὰ πού συνεπάγεται ἡ κατοχὴ ἑνὸς ἄλλου. (Φαντάζομαι ὅτι ἴσως παρόμοια ἐρωτήματα ὡς πρὸς τὴ σχέση εἰσαγόμενου καὶ ἐξαγόμενου θὰ εἶχαν κάποια χρησιμότητα γιὰ τὶς συζητήσεις γύρω ἀπὸ μερικὲς συνεπαγωγές, λ.χ. "τὸ θὰ ἔπρεπε συνεπάγεται τὸ *μπορεῖ*".)²⁰

Σημάδι γιὰ τὸ ὅτι αὐτὴ *μπορεῖ* νὰ εἶναι ἡ καλύτερη ἄποψη γιὰ τὴ φαινομενικὴ σύγκρουση τῶν μεθόδων προσέγγισης, καὶ γιὰ τὸ ὅτι χρειάζονται περισσότερες διευκρινίσεις παρὰ ἐτυμηγορίες, ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς πὼς ἡ ἀνησυχία τοῦ Ἀριστοτέλη στὰ *Φυσικά*, βιβλίο VII, μήπως προκύψει ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ὅρισμοὶ εἶναι ἀμφίσημοι, φαίνεται κωμικότατη, ὅταν διατυπώνει τὴ γνώμη ὅτι τὸ *διπλὸς* ἢ τὸ *πολὺς* *μπορεῖ* νὰ εἶναι ἀμφίσημα. (Ἡ ἀνησυχία συνίσταται στὸ ὅτι τὸ *πολὺς ἀέρας* δὲν εἶναι συμβιβάσιμο μὲ τὸ *πολὸν νερό*.) Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἀνησυχία αὐτὴ φαίνεται ἀνόητη εἶναι πὼς ἐδῶ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐρώτημα γιὰ τὸ εἰσαγόμενο οὔτε ἐνδιαφέρον ἐρώτημα γιὰ τὸ ἐξαγόμενο. Τὸ *πολὺς* δὲν ἀποτελεῖ καθόλου ιδιότητα πρώτου βαθμοῦ, καί, κατὰ μείζονα λόγο, δὲν ἀποτελεῖ ιδιότητα πρώτου βαθμοῦ γύρω ἀπὸ τὴν ὁποῖα νὰ μποροῦν νὰ τεθοῦν ἐρωτήματα σὰν τὰ ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τὴν καλοσύνη τῶν λυρῶν καὶ τὴν καλοσύνη τῶν μαχαιριῶν ἢ τῆς τροφῆς. Δὲν ὑπάρχει ἐνδιαφέρον ἢ ἔστω ἄμεσο ἐρώτημα τύπου (ι), πού νὰ *μπορεῖ* νὰ τεθεῖ γιὰ τὴ λέξη αὐτή.

Μετάφραση: Ἰορδάνης Ἀρζόγλου

Σημειώσεις τοῦ συγγραφέα

1. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶναι διασκευὴ τοῦ ἐναρκτήριου λόγου πού ἐκφωνήθηκε στὸ Oberlin Philosophy Colloquium τὸ 1968, μὲ ἀρχικὸ τίτλο "How does one tell if a word has one, several or many senses?" καὶ μὲ σχολιαστὴ τὸν William Alston. Σὲ μερικὰ σημεῖα οἱ σημειώσεις ἀπομακρύνονται ἀρκετὰ

ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κειμένου καὶ ἴσως εἶναι χρήσιμο νὰ παραλειφθοῦν.

2. Μερικοὶ θὰ ὑποστήριζαν πὼς εἶναι ἀληθές καὶ βαθυστόχαστο τὸ ὅτι ἓνα ρόδο εἶναι ἓνα ρόδο εἶναι ἓνα ρόδο. Οἱ εὐέξαπτοι καὶ οἱ γλωσσικὰ ἀδιάλλακτοι θὰ ὑποστήριζαν πὼς, ἂν ἀκριβολογήσουμε, ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς εἶναι κενός, χωρὶς νόημα καὶ γραμματικὰ ἐσφαλμένος. Καὶ μόνο ἡ θεωρία τοῦ Frege ἐπιμένει πὼς ὁ ἰσχυρισμὸς εἶναι σαφής, γραμματικὰ ὀρθός — καὶ ψευδής. Γιατὶ ἡ τιμὴ ἀλήθειας Ἐληθές (= ἓνα ρόδο εἶναι ἓνα ρόδο) δὲν εἶναι ἓνα ρόδο. Τὸ παράδειγμα εἶναι τοῦ P. T. Geach. Ἀκόμα ὅμως σοβαρότερο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ σχέση ἰσοδυναμίας \equiv , πὺν χρειάζεται γιὰ τὴν ἀφαίρεση κατὰ τὴν ἀπόδοση τιμῶν ἀλήθειας ὡς ἀντικειμένων, προϋποθέτει προτάσεις οἱ ὁποῖες ἔχουν ἀπὸ πρὶν τὶς συγκροτημένες ἰδιότητες τοῦ νοήματος καὶ τῆς ἀλήθειας ἢ τοῦ ψεύδους.

3. Ὁ Frege δέχεται βέβαια καὶ ἀναφορὰ καὶ σημασία γιὰ τὰ κατηγορήματα ἢ τὶς λέξεις-ἐννοιες (concept-words), ἀλλὰ κάποιος πὺν ἀσπάζεται αὐτὸ τὸ γνῶρισμα τῆς θεωρίας τοῦ Frege γιὰ τὴ γλώσσα, γνῶρισμα πὺν ἦταν ἀναγκαῖο προκειμένου νὰ ὑπάρξει ποσοδεικτοποίηση τῶν ἰδιοτήτων, δὲν χρειάζεται νὰ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ δυνατότητα κατανόησης ἐνὸς κατηγορήματος περιγράφεται μὲ τὸν καλύτερο ἢ διαφωτιστικότερο τρόπο ὡς δυνατότητα προσδιορισμοῦ τῆς ἀναφορᾶς του. Αὐτὸ πὺν χρειάζεται εἶναι νὰ κατανοήσει κανεὶς σὲ ποιὲς προτάσεις καὶ μὲ ποιὰ σημασία τὸ κατηγορήμα αὐτὸ λειτουργεῖ ὡς συναρτητής. Ἐπιμένω στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐπειδὴ τὸ λεκτικὸ σύνολο (word-class), μὲ τὶς σημασίες τοῦ ὁποῖου κυρίως θὰ ἀσχοληθῶ, εἶναι ἀκριβῶς τὸ σύνολο αὐτὸ τῶν προτασιακῶν συναρτητῶν.

4. Οἱ δυσκολίες εἶναι ἰδιαίτερα φανερὲς στὴν περίπτωση ἀληθῶν ταυτοτήτων τῆς μορφῆς (κύριο ὄνομα ν) + '=' + (κύριο ὄνομα μ), ὅπου, γιὰ νὰ εἶναι τελέσφορη ἢ λύση τοῦ Frege, τὰ μ καὶ τὰ ν πρέπει νὰ ἔχουν διαφορετικὲς σημασίες. Δυστυχῶς αὐτὸ φαίνεται νὰ εἶναι ἀδύνατο ἂν δὲν ἀναλύσουμε τὰ μ καὶ ν σὲ ὀριστικὲς περιγραφές, καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος θὰ ἤθελα τώρα νὰ δῶ τὸ πρόβλημα σὺν εἰδικῇ περίπτωση τοῦ παράδοξου τῆς ἀνάλυσης. Πρόκειται ἀπλῶς γιὰ τὸ ἴδιο αὐτὸ παράδοξο, ἐφαρμοζόμενο σὲ ὀνόματα μὲ τὶς ἴδιες σημασίες, καὶ τὸ πρόβλημα πὺν τὸ παράδοξο αὐτὸ δημιουργεῖ στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι ἀκριβῶς παράλληλο πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ὑποτιθέμενης διαφορᾶς σημασίας ἀνάμεσα στὶς δύο προτάσεις *ὄφθαλμολόγος = ὄφθ. γιατρός γιὰ τὰ μάτια* καὶ *ὄφθαλμολόγος = ὄφθαλμολόγος*. Χαίρομαι πὺν μοῦ δίνεται ἐδῶ ἡ εὐκαιρία νὰ ἀποκηρύξω τὸ ἄρθρο μου "Identity-Statements", *Analytical Philosophy*, (σειρὰ 2η, ἐπιμέλεια R. J. Butler), στὸ ὁποῖο (ἀνάμεσα σὲ πολυάριθμα ἄλλα λάθη) παράλειψα νὰ ἐξετάσω ἀρκετὰ διεξοδικὰ τὴ δυνατότητα τοῦ νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι (α) τὸ "ἂν κάτι εἶναι ὁ Ἐσπερος τότε Ἐσπερος = Ἐωσφόρος" ἀποτελεῖ πληροφοριακὴ ἀναγκαία δήλωση, ἢ ὁποῖα ἔχει ἀνακαλυφθεῖ ἐμπειρικά, καὶ ὅτι (β) τὸ παράδοξο τῆς

ἀνάλυσης ἔχει, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει, ἀνάλογο γιὰ τὰ κύρια ὀνόματα. Τώρα νομίζω πὼς ὅλες οἱ ἰδιομορφίες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις (α) καὶ (β) μποροῦν νὰ γίνουν δεκτὲς καὶ μάλιστα πρέπει νὰ συνάγονται ἀπὸ ὁποιαδήποτε ὀρθὴ θεωρία τῆς ἀναφορᾶς μέσω κύριων ὀνομάτων. (Ἄν γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς σημασίας ἑνὸς κύριου ὀνόματος ἀπαιτοῦνται συμπληρωματικὲς πληροφορίες, καὶ ἂν αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ γνῶρισμα τῆς ἀναφορᾶς σὲ ἐπιμέρους (particulars) — πρβλ. Strawson, *Individuals*, μέρος II — τότε δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει καὶ πολὺ ὅταν βλέπουμε τὶς σημασίες νὰ δημιουργοῦν μιὰ λογικὴ ἀναγκαιότητα τὴν ὁποία ἀνακαλύπτουμε ἐμπειρικά.)

5. Βλ. Donald Davidson, "Theories of Meaning and Learnable Languages", *Proceedings of the 1964 International Congress for Logic, Methodology and Philosophy of Science* (North Holland, Amsterdam 1965, ἐκδ. Bar-Hillel). Ἄν εἶχα δεῖ τόσο τὴν παραπάνω ἐργασία ὅσο καὶ τὸ θεμελιακὸ καὶ γόνιμο ἄρθρο τοῦ ἴδιου "Truth and Meaning", *Synthese*, 1967, καὶ ἂν τοὺς εἶχα δώσει τὴν ἀπαιτούμενη προσοχή, ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ παρόντος ἄρθρου θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε διατυπωθεῖ διαφορετικὰ καὶ κομψότερα μὲ βάση τὴ διαφωτιστικὴ ἀναφορὰ τοῦ Davidson στὸν ὀρισμὸ τῆς ἀλήθειας τοῦ Tarski. Ὡστόσο, τὸ ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά μου μένουν διατυπωμένα στὴν ἀρχικὴ οὐσιαστικὰ μορφή τους παρέχει κάποια συμπληρωματικότητα καὶ ὀρισμένα στοιχεῖα ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος. (ξ)

6. Καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ πρόβλημα, ὁ Brian Loar μὲ ἔχει πείσει ὅτι οἱ δυσκολίες τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν μὴ καταδηλούμενων συνθηκῶν συνδέονται στενά, κατὰ τρόπους ποὺ τὴν ἐκθεσὴ τους ἀφήνω νὰ κάνει ἐκεῖνος σὲ εὐθετο χρόνο, μὲ τὴν ἀπάντηση στὶς δυσκολίες τῆς συμπλήρωσης τῆς τροποποίησης τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Grice τοῦ 1957 (ἔτσι ὥστε νὰ μείνει περιθώριο γιὰ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι μερικὲς φορὲς λένε αὐτὸ ποὺ δὲν ἐννοοῦν, κλπ.). Οἱ ὑποστηρικτὲς τοῦ ἀληθειακοῦ ὀρισμοῦ τοῦ νοήματος δὲν ἔχουν βρεῖ ἀκόμα τρόπο νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ ἀναφύονται ἐδῶ.

7. Σίγουρα δὲν μπορῶ νὰ πῶ ἢ νὰ ἐξηγήσω τί σημαίνει τὸ "Ὅλα ρουμποκομολογικὰ ἦταν τὰ τζιτζιμιτζιχότζιρα" (°) μὲ τὸ νὰ πῶ ὅτι ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ἀληθὴς ἂν καὶ μόνο ἂν κάθε πράγμα ἱκανοποιεῖ τὴν ἀνοιχτὴ πρόταση ἂν τὸ X εἶναι τζιτζιμιτζιχότζιρο τότε τὸ X εἶναι ρουμποκομολογικό. Καὶ βέβαια, μέρος τῆς ἀνεπάρκειας τῆς ἐξήγησης αὐτῆς εἶναι ὅτι δὲν παρέχει τὴν παραμικρὴ ἐνδειξη γιὰ τὸ ποῖο ἀποτέλεσμα ποιῶν ἐρευνῶν θὰ μετροῦσε θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ γιὰ τὴν ἀπόφανση. Αὐτὸ ὡστόσο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἀνακάλυψη ἢ ὁ προσδιορισμὸς ὁποιασδήποτε σημασίας γιὰ τὴν πρόταση ἢ τὰ κατηγορήματά της θὰ ἦταν ἢ εὕρεση ἢ ὁ προσδιορισμὸς κάποιου πράγματος παρόμοιου μὲ τὴ μέθοδο ἐπαλήθευσης ἢ διάψευσης — πολὺ λιγότερο τῆς μεθόδου τῆς τελεσίδικης ἐπαλήθευσης ἢ διάψευσης —

πού θα ἄρμοζε στην πρόταση ἢ στην ἱκανοποίηση ἑνὸς ἀπὸ τὰ κατηγορήματα αὐτά.

8. Ἡ ἀδιαφορία τοῦ Frege γιὰ τὴν ἀπόχρωση (Erleuchtung) ἢ τὸ χρωματισμὸ τῆς γλώσσας εἶναι τόσο ἀπόλυτη, καὶ ὁ ἴδιος τόσο πολὺ δὲν νοιάζεται γιὰ ὅ,τι δὲν ἔχει ἄμεση σχέση μετὰ τὴν ἀλήθεια, ὥστε δὲν ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτό του νὰ ἐξετάσει τί βρίσκεται ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ αὐτῆς τῆς διάκρισης ἢ νὰ τὸ σκιαγραφήσει μετὰ ὄρους παρόμοιους σὲ γενικότητα μετὰ τοὺς ὄρους τοῦ Austin ἢ τοῦ Grice. Βρίσκω ὅμως ὅτι ἡ ἄποψή του γιὰ τὴ σημασιακὴ πλευρὰ συμφωνεῖ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος μετὰ τὴ δική τους. Ὑπάρχουν ὥστόσο περιπλοκές, τὶς ὁποῖες ὁ Frege θὰ ὑποχρεωνόταν νὰ λάβει ὑπόψη του. Βλ. πιὸ κάτω σημείωση 10.

9. Στὸ “The Causal Theory of Perception”, *P.A.S.S.* 1962, καὶ σὲ μεταγενέστερες ἐργασίες πού δυστυχῶς δὲν ἔχουν δημοσιευτεῖ ἀκόμη.

10. Γιὰ μερικὰ ἀκόμα ἀπὸ τὰ πράγματα πού χρειάζεται νὰ ληφθοῦν ὑπόψη στὸ σημεῖο αὐτό, βλ. πιὸ κάτω τὴ συζήτηση γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ *σιμός*.

Στὸ σημεῖο αὐτό, τὸ καταστάλαγμα σὲ μιὰ ἱεράρχηση ἢ μιὰ διάταξη τῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ἐξετάζονται κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὀλικοῦ ἐπικοινωνιακοῦ περιεχομένου, φαίνεται πολὺ σημαντικότερο ἀπὸ τὸν καθορισμὸ μιᾶς σταθερῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς. Γιὰ παράδειγμα, ἂν μετὰ κάποιον τρόπο μποροῦσε κανεὶς νὰ δείξει ὅτι ἡ ἐλάχιστη σύνδεση τῆς ρ μετὰ τὴ σ ἀποτελεῖ καθολικῆς ἰσχύος συνθήκη τῆς ἐκφορᾶς *ἂν ρ τότε σ* (ὅπου ἢ ρ καὶ ἢ σ εἶναι στὴν ὑποτακτικὴ) — *ἂν*, τονίζω, δειχνόταν ἔστω αὐτό —, τότε ἴσως νὰ φαινόταν τελείως ἀσήμαντο τὸ *ἂν* αὐτὸ ὀφείλεται στὸ νόημα τοῦ *ἂν* μετὰ ὑποτακτικὴ (σημασιολογία) ἢ στὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς σύμβασης κατὰ τὴν πραγμάτωση ἑνὸς ὀμιλιακοῦ ἐνεργήματος (πραγματολογία) πού εἶχε τόσο καθολικὴ ἰσχὺ ἢ ἦταν τόσο βαθιὰ ριζωμένο, ὥστε νὰ μὴν ἐπιδέχεται παραμερισμό.

11. Αὐτὸ τὸ πρόβλημα ἔχει δύο ὄψεις. Καθὼς φαίνεται, μερικοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ πρεσβεύουν πὼς εἶναι στοιχεῖο τοῦ νοήματος τῆς ἐκφορᾶς “Ὑπάρχει ἕνας ταῦρος στὸ χωράφι αὐτό” τὸ ὅτι, εἰπωμένη (κάτω ἀπὸ κατάλληλες περιστάσεις) ὡς προειδοποίηση, εἶναι προειδοποίηση καὶ ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὴν (ἀποκαλούμενη) ‘ρητὴ μορφή’ “Σὲ προειδοποιῶ πὼς ὑπάρχει ἕνας ταῦρος στὸ χωράφι αὐτό”. Ὁ ἴδιος ὁ Austin θὰ προτιμοῦσε νὰ θεωρήσει τὸ στοιχεῖο τῆς προειδοποίησης μόνο ὡς μέρος τῆς ἐρρητικῆς *δύναμης* καὶ καθόλου ὡς μέρος τοῦ νοήματος τῆς ἐκφορᾶς “Ὑπάρχει ἕνας ταῦρος στὸ χωράφι αὐτό”. Σίγουρα ὅμως θὰ ὑποστήριζε πὼς τὸ ὅτι ἡ ἐκφορὰ ἔχει αὐτὴ τὴ δύναμη ἐπιβάλλεται κατὰ *σύμβαση*. Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς γιὰ τὴν ἐκφορὰ “Ὑπάρχει ἕνας ταῦρος στὸ χωράφι αὐτό”, τόσο τοῦ Austin, ἢ βασισμένη στὴ σύμβαση, ὅσο καὶ ἡ ἄλλη, φαίνονται, ὅπως ἄλλωστε καὶ κάθε προβαλλόμενη ἰσοδυναμία ἀνάμεσα σὲ ‘ρητὲς’ καὶ ‘μὴ ρητὲς’ μορφές, νὰ ὑπονομεύον-

ται από την ακόλουθη προφανή σκέψη: εκείνο που καθιστά προειδοποίηση την έκφορα “Υπάρχει ένας ταύρος στο χωράφι αυτό” είναι θέμα απόλυτα εξωγλωσσικό, το οποίο ο ακροατής, για να κατανοήσει την έκφορα ως προειδοποίηση, θα πρέπει να γνωρίζει από πριν και να το συνδυάσει με μια προϋπάρχουσα κατανόηση του τί έχει ήδη *λεχθεί* με το “Υπάρχει ένας ταύρος στο χωράφι αυτό”. Ανάλογος θα ήταν ο ισχυρισμός μου και για την έκφορα “Θα είμαι εκεί”, έρμηνευόμενη ή παρερμηνευόμενη από τον ακροατή ως έρρητικό ενέργημα υπόσχεσης, ή οποία τότε δεν μπορεί να ισοδυναμεί με το “Υπόσχομαι ότι θα είμαι εκεί”.

Η άλλη όψη του προβλήματος των επιτελεστικών εκφράσεων είναι το status των ‘ρητών’ μορφών, λ.χ. “Σε προειδοποιώ ότι υπάρχει ένας ταύρος στο χωράφι αυτό” ή “Υπόσχομαι ότι θα είμαι εκεί”. Εγώ επιμένω να τις θεωρώ καθαρές δηλώσεις.

Η λιγότερο αδιάφορη αντίρρηση που εγείρεται ενάντια στην έρμηνεία του “Υπόσχομαι. . .” ως δήλωσης είναι ότι η έκφορα αυτή δεν θα ισοδυναμούσε με το συνοδευτικό αυτοπεριγραφικό σχόλιο “Είμαι υποσχόμενος”. Αλλά ούτε και το “Σ’ αγαπώ” μπορεί να μετατραπεί σε “Είμαι αγαπών σε”, πράγμα που δείχνει τί είδους ρήμα είναι το ‘αγαπώ’: δεν δείχνει πώς κάποιος μπορεί να δηλώσει ή να εξομολογηθεί ότι αγαπά. Ο θεωρητικός των επιτελεστικών εκφορών μπορεί να ανταπαντήσει ότι η συλλογιστική του αναφέρεται σε περιπτώσεις όπως το να δίνει κάποιος μια υπόσχεση την ώρα που κάτι συμβαίνει και ενόσω ο ίδιος κάνει μια πράξη, και αυτό που λέει δεν φαίνεται να περιγράφει την πράξη αυτή. Όλη η διαφορά έγκειται, θα πει, στο γεγονός ότι ο ενεστώτας διαρκείας “Είμαι υποσχόμενος” είναι διαθέσιμος, και ωστόσο δεν μάς παρέχει το ισοδύναμο του ‘υπόσχομαι’.

Νομίζω πως η απάντηση σ’ αυτό είναι ότι το ‘υπόσχομαι’ περιγράφει πράγματι μια πράξη, αλλά την περιγράφει με τρόπο που δεν ισοδυναμεί με τη διαρκή μορφή “Είμαι υποσχόμενος”. Περιγράφει την πράξη με το ποιόν ενεργείας “*συντελεσμένο*” και όχι με το ποιόν ενεργείας “*έξακολουθητικό*”. Όταν κάποιος χρησιμοποιεί τον τύπο ‘υπόσχομαι’, εκείνο που ενδιαφέρει είναι η ολοκληρώσιμη πράξη και όχι η διαδικασία της ολοκλήρωσης της πράξης: έτσι, ή στιγμιαία ή όριστική μορφή ‘υπόσχομαι’ είναι στην περίπτωση αυτή κατάλληλη και η διαρκής μορφή ακατάλληλη.

12. Για να κατανοήσω την προσταγή “Κλείσε την πόρτα”, και όχι απλώς να αντιδράσω ικανοποιητικά σ’ αυτήν, πρέπει να γνωρίζω τί θα ήταν το να έχει ή προσταγή αυτή εκτελεστεί πραγματικά, δηλαδή σε τί συνίσταται το να αληθεύει ότι η πόρτα έχει κλειστεί. (Ίσως πρέπει επίσης να γνωρίζω σε τί συνίσταται το να έχει κλειστεί ή πόρτα από τον αποδέκτη της προσταγής *έξαιτίας* της προσταγής να κλείσει την πόρτα.) Για να κατανοήσω όμως σε τί συνίσταται το να αληθεύει ότι η πόρτα έχει κλειστεί ή θα κλει-

στεϊ, δὲν χρειάζεται νὰ κατανοήσω τίποτα σχετικὸ μὲ τὶς προσταγὲς ἢ τὴν προστακτικὴν.

Ἄν αὐτὸ θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ σημαντικὴ ἀσυμμετρία, τότε μπορεῖ νὰ μᾶς κάνει νὰ τείνουμε νὰ δεχτοῦμε κάποιον εἶδος προτεραιότητος καὶ γιὰ τὴν ὀριστικὴν ἔγκλιση καὶ γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ λέγειν ὅτι. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ μᾶς κάνει ἐπιφυλακτικούς ἀπέναντι σὲ ὀλόκληρη τὴν ἰδέα ἑνὸς προτασιακοῦ, περιεχομένου (ὅπως ἐμφανίζεται στὶς θεωρίες, τόσο τοῦ Frege ὅσο καὶ μεταγενέστερες, γιὰ τὸ σημεῖο ἀπόφανσης '⊢', ποὺ ἐπινόησε ὁ Frege ὡς ἀποφαντικὴ κάθετο '|', ἢ ὁποῖα τίθεται μπροστὰ ἀπὸ τὴν παύλα '—' ποὺ προαναγγέλλει ἕνα περιεχόμενο), τὸ ὁποῖο εἶναι οὐδέτερο ἀνάμεσα, καὶ μπορεῖ νὰ ἐνσωματωθεῖ ὡς κοινὸ στοιχεῖο, στὶς διαφορὲς πράξεις τοῦ λέγειν, προστάζειν, ἐρωτᾶν, ἐπιθυμεῖν. Στὴν καλύτερη περίπτωση, τὸ κοινὸ αὐτὸ περιεχόμενο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ κάτι τεχνητό. Γιατὶ ἂν δὲν ὑπάρχει αὐστηρὸς παραλληλισμὸς ἀνάμεσα στὴν ὀριστικὴν, τὴν προστακτικὴν, τὴν εὐκτικὴν καὶ τὴν ἐρωτηματικὴν μορφήν, τότε ἡ θέσις, ἢ ὁποῖα βασίζεται στὴν παραπάνω ἀσυμμετρία, συντάσσεται μὲ τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα ἐνάντια στὸ '⊢' καὶ ὑποδηλώνει πὼς τὸ κοινὸ προτασιακὸ, περιεχόμενο Γ ὅτι ρ συνάγεται στὴν πραγματικότητα μὲ ἀφαίρεση ἀπὸ τὴν ἀπόφανση τοῦ $\Gamma\rho$ ἀντὶ νὰ συμβαίνει ἢ ἀπόφανση τοῦ $\Gamma\rho$ νὰ συνάγεται μὲ πρόσθεση τοῦ '⊢' στὸ $\Gamma\rho$. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει πὼς τὸ $\Gamma\rho$ λέει αὐτόματα ὅτι ρ , ἐκτὸς ἂν κάποιος τὸ ἐμποδίσῃ. (Ἀποτελεῖ μήπως ἡ ἐνσωμάτωσή του ἕνα τέτοιο ἐμπόδιο;)

13. Ἐνάντια στὶς λέξεις *πραγματικὰ ἐπιτρεπτός*, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζονται στὴν τροποποιημένη θεωρία, ἴσως διατυπωθεῖ ἢ ἀντίρρηση ὅτι ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ἔκφραση μπορεῖ νὰ διευκρινιστεῖ μόνο μὲ βάση τὴν *χρησιμοποίησις ἑνὸς δείγματος γιὰ τὴν διατύπωσις μιᾶς ἀληθοῦς πρότασις*, ἢ δήλωσις, πράγμα ποὺ ἐπανεισάγει καὶ τὸ δηλοῦν καὶ τὴν δήλωσις. Ἐχω τὸ θάρρος ὅμως νὰ πιστεύω ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ βρεθεῖ ἀπάντησις σ' αὐτό. Σίγουρα θὰ πρέπει νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ διδαχθεῖ κάποιος μιὰ σύμβασις, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖαν νὰ κάνει κάτι ἢ νὰ μὴν κάνει κάτι (ἢ νὰ ἐπιτρέπει σὲ κάποιον ἄλλον νὰ κάνει κάτι ἢ νὰ μὴν τὸ ἐπιτρέπει) ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἰσχύει ἢ ὄχι μιὰ ὀρισμένη συνθήκη K. Ἡ ἴδια ἢ ἔννοια τῆς σύμβασις εἶναι πλατύτερη ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ λέγειν ἢ τοῦ δηλοῦν, καὶ ὅπωςδήποτε δὲν ἀποκλείεται οὔτε αὐτόματα οὔτε γιὰ κάθε ἐφαρμογὴ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν διευκρίνισις τοῦ λέγειν ἢ τοῦ δηλοῦν. Ἄν τώρα χειριστοῦμε προσεχτικὰ τὴν ἰδέαν τῆς σύμβασις, πιστεύω ὅτι μποροῦμε νὰ διευκρινίσουμε καὶ νὰ καθορίσουμε μιὰ κατηγορίαν ἐπιτελέσεων, ποὺ περιέχονται στὴν σύμβασις τοῦ λέγειν, ὡς κατὰ κάποιον εἰδικὸν τρόπο ἀποδεκτὲς ἐπιτελέσεις τοῦ λέγειν. Θὰ πρόκειται γιὰ τὴν κατηγορίαν ἐπιτελέσεων τοῦ λέγειν ἀληθῶς. (Μᾶς χρειάζεται μιὰ δομὴ γιὰ τὸ λέγειν ἀληθῶς ἀλλά, ὡς ἐδῶ, ἡ θεωρία δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ προχωρήσῃ πιὸ

πέρα από τή δομή *ρῆμα + επίρρημα*. Μόνο σὲ μεταγενέστερο στάδιο, καὶ γιὰ διαφορετικούς καθὼς καὶ λίγο πιὸ ἀμφίβολουσ σκοπούς, γιὰ τὴν ποσο-δεικτοποίηση τῶν προτάσεων_p, χρειάζεται νὰ τοῦ ἀποδώσουμε τὴ δομὴ *ρῆμα + ἀντικείμενο*.) Λέω ὅτι πρέπει νὰ χειριστοῦμε προσεχτικὰ τὴν ιδέα τῆς σύμβασης γιὰτὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἀληθῶς λέγειν μπορεῖ ἐδῶ νὰ προσδιοριστεῖ ἀποτελεσματικὰ, μόνο ἂν ἐκμεταλλευτοῦμε τὴ δυνατότητα νὰ γίνεῖ ἡ διευκρίνιση μὲ δοσμένη τὴν *κοινὴ ὀρθὴ* πεποίθηση γιὰ τὸ ἂν ἢ ὄχι Κ. Ἄλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀποτελεσματικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴν ψευδὴ δή-λωση, ὅτι ἡ Κ ἰσχύει, τὴν ὁποία κάνει κάποιος ποὺ κατανοεῖ τί λέει ὁ ἴδιος, καὶ στὴν ἀπόλυτη ἀδυναμία κάποιου νὰ κατανοήσῃ τὸ γλωσσικὸ περιεχόμε-νο τοῦ δείγματος, τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἡ σημασία.

Μοιάζει φανερὸ ὅτι ὁποιαδήποτε διεξοδικὴ συζήτηση θὰ πρέπει νὰ ἀγγί-ξει, ἢ νὰ ξαναβρεῖ τὸ δρόμο πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ Grice. Βλ. πιὸ πάνω τὴν ἀπάντηση στὸ (α).

Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιφυλακτικῶν προτάσεων ποὺ ἔχω διατυπώσῃ ὡς ἀπάντηση στὸ πρόβλημα (γ) εἶναι ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴ *σημασία* μιᾶς πρότασης (ἢ ὁποία παράγεται κατὰ τὴν ἐκφορὰ ὡς δείγμα τοῦ προτασιακοῦ τύπου) καὶ στὸ ἐξαγόμενο τῆς πρότασης, δηλαδὴ τὴν πρότασῃ_p ποὺ ἐκ-φράζει τὸ δείγμα. Ἄφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Frege ταυτίζει τὸ Sinn καὶ τὸ Gedanke, παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη, ὅταν κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στὸ Sinn καὶ τὸ Gedanke, νὰ γίνουν τροποποιήσεις στὴ θεωρία του γιὰ τὸ ἔμμεσο Sinn καὶ τὸν πλάγιο λόγο. Φαίνεται ὅτι οἱ πλάγιες μορφές μιᾶς ἐκφρασης E θὰ πρέπει νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἐξαγόμενο — δηλαδὴ τὴν πρότασῃ_p ἢ τὸν προτα-σιακὸ_p παράγοντα — καὶ ὄχι τὸ εἰσαγόμενο ἢ αὐστηρὸ Sinn. Ἄλλὰ δὲν θὰ καταπιασθῶ μὲ τέτοιες περιπλοκὲς σ' αὐτὸ τὸ στάδιο.

14. "Russell's Ontological Development", στὸ *Bertrand Russell, Philosopher of the Century*, ἐκδ. R. Schoenman, London 1967, σελ. 306.

15. Ὅταν ὑπάρχουν δύο λεξικογραφικὰ λήμματα ποὺ χαρακτηρίζουν μιὰ λέξη ὡς τὸ ἴδιο μέρος τοῦ λόγου, εἶναι δυνατὸ νὰ δημιουργοῦνται θεωρητικὰ πολὺ περισσότερες ἐναλλακτικὲς ἐρμηνεῖες μερικῶν προτάσεων ἀπ' ὅσες κα-νονικὰ θὰ συνέβαινε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἔχουν. Γιὰτὶ μερικὲς ἀπὸ τὶς θεωρη-τικὰ δυνατὲς ἐρμηνεῖες θὰ εἶναι πολὺ παράλογες, γιὰ νὰ μποροῦμε νὰ τὶς θεωρήσουμε εὐλογες ἢ πιστευτές. Προσωπικὴ μου ἄποψη, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἀξία της, ἀποτελεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ ἀποκλεισμός καὶ αὐτὸς ὁ παραλογισμὸς προέρχονται σχεδὸν πάντα ἀπὸ τὴν ἐπενέργεια *πραγματικῶν* (pragmatic) παραγόντων, γεγονότων ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, καὶ γνώσης τοῦ πλαισίου ἀναφορᾶς, μᾶλλον, παρὰ ἀπὸ ὅτιδήποτε ποὺ ἐμπίπτει στὸν τομέα τῆς *σημασιολογίας*, γιὰ τὴν ὁποία ὅλες οἱ παράλογες ἐναλλακτικὲς ἐρμηνεῖες πρέπει νὰ μετρᾶνε ὡς θεωρητικὰ δυνατὲς.

16. Εἶναι γενικὰ πολὺ δύσκολο νὰ προσδιορίσουμε ἀπὸ πρὶν τί εἶναι σχε-

τικό και τί ἄσχετο με τὴ συλλογὴ τῶν ἀπομακρυσμένων στοιχείων μιᾶς κατηγορίας ἢ με τὴ διερεύνηση τῶν διεκδικήσεων τῶν ἰδρυτικῶν στοιχείων. Ἄς πάρουμε τὸ κριτήριον ποὺ χρησιμοποιεῖται σήμερα στὴ ζωολογία γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ὀρίων τῶν *Σαρκοβόρων*. Ἡ συγχώνευση τοῦ σκαφοειδοῦς καὶ τοῦ μηνοειδοῦς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ μέρος τῆς σημασίας, ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τῆς ἔντασης τοῦ ‘σαρκοβόρο’. Τὸ εἶδος, ὅπως ἐμφανίζεται στὸν ὀρισμὸ αὐτῆς τῆς μορφῆς, εἶναι θεωρητικὰ φορτισμένο. Ἡ μᾶλλον βρίσκεται σὲ ἀναμονὴ τοῦ ὅποιου πράγματος μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη θεωρία γιὰ τὸ κατάλληλο στὴν περίπτωση εἶδος εἶδους.

17. Μερικὲς φορές ἀντιλέγεται στὸν Ἀριστοτέλη ὅτι ἡ ἀντίρρηση στὸ “κοιλο-μυτο-μύτης” εἶναι (στὴν καλύτερη περίπτωση) ὑπόθεση τῆς γραμματικῆς. Ἄς πάρουμε τότε τὸ *κυνήπους* = *ὑποκνήμιον τοῦ ἀλόγου* καὶ στὴ συνέχεια ἄς χρησιμοποιήσουμε τὴν παράφραση αὐτὴ γιὰ νὰ ξαναγράψουμε τὴν πρόταση “Ἡ πέτρα χτύπησε τὸν κυνήποδα τοῦ ἀλόγου” ὡς “Ἡ πέτρα χτύπησε τὸ ὑποκνήμιον τοῦ ἀλόγου τοῦ ἀλόγου”. Ἄν ἡ δευτέρη ἐκδοχὴ ἦταν γραμματικὰ σωστὴ, θὰ ἦταν ἀμφίσημη ἢ ἴδια! Δὲν θὰ ἀπέκλειε τὴν τρελὴ ἐκείνη ἐρμηνεία τῆς γενικῆς πτώσης, ἢ ὁποία ὑποδηλώνει ὅτι τὸ ὑποκνήμιον ἀνῆκε σὲ ἓνα ἄλογο ποὺ ἀνῆκε σὲ ἓνα ἄλογο. Ἡ παράφραση χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ διαλύει τὶς ἀμφισημίαις, ὄχι γιὰ νὰ τὶς εἰσάγει.

18. Τὸ ζήτημα εἶναι μάλιστα μέρος αὐτοῦ ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ πολὺ μεγαλύτερη ἀτέλεια ἐνὸς προγράμματος φιλοσοφικῆς ἀνάλυσης. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀκατάπαυστη ἐπιδίωξη τῆς ἀνάλυσης μέσω ἀμοιβαῖα ὑποκαταστάσιμων ἰσοδυνάμων, ἢ ὁποία ἔχει καταπονήσει τὴν ἐπινοητικότητα μιᾶς ὀλόκληρης παράδοσης: Πλάτων (*Θεαίτητος*), Ἀριστοτέλης, Leibniz (*Characteristica Universalis*), Frege, Moore, Wittgenstein (*Tractatus*), Carnap (στὰ πρῶτα καὶ μεσαῖα ἔργα του), ἀκόμα καὶ μερικοὶ φιλόσοφοι τῆς Ὁξφόρδης. Νομίζω πὼς τὸ γεγονός ὅτι οἱ Goodman, Quine καὶ Carnap περιορίζουν τὶς ἀπαιτήσεις τους σὲ μιὰ χαλαρότερη ἰσοδυναμία προδίδει περισσότερο ἀπογοήτευση (καθὼς καὶ τὴ δυσαρέσκεια τῶν Goodman καὶ Quine ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς *ariori ἀναγκαιότητας*) παρά ὁποιαδήποτε ριζικὴ ἐπανεκτίμηση τοῦ σὲ τί συνίσταται ἢ παροχὴ μιᾶς ἐπαρκοῦς ἐξήγησης τῆς σημασίας. Ἄφοῦ ἀναθεωρήσουμε τὶς ιδέες μας σχετικὰ με αὐτό, μποροῦμε πάλι νὰ δοῦμε ὅτι ἡ ἀπλῶς ἐκτατικὴ ἀπαίτηση τοῦ Goodman εἶναι ὑπερβολικὰ ἀνεκτικὴ. Ἔτσι μετασχηματίζονται καὶ ἀρκετὰ ἄλλα προβλήματα. Ἀ.χ., μποροῦμε νὰ λάβουμε ὑπόψη ὅτι τὴ σημασία ἐνὸς κύριου ὀνόματος μπορεῖ νὰ καθορίζουν διάφορες ὀριστικὲς περιγραφές ποὺ ὅλες τους, ἢ καθεμιὰ με τὸ διαφορετικὸ τῆς τρόπου, καθορίζουν μιὰ καὶ μόνο σημασία.

Δὲν ἀναλαμβάνω νὰ ὑπερασπιστῶ τὸν Austin ἢ τοὺς ὑποστηρικτὲς του, ὅπως εἶναι ὁ Stanley Cavell, ὡς πρὸς τὸ νόημα ἢ τὴν καταλληλότητα τοῦ “Ἔδεσες τὰ παπούτσια σου ἐκούσια;” (βλ. Austin, “Excuses”, στὸ *Philo-*

sophical Papers, Oxford 1961), αλλά νομίζω ότι όσοι συμμετέχουν στη διαμάχη θα έπρεπε να αναλογιστούν αν ή οποιαδήποτε ακαταλληλότητα, ή οποία ίσως χαρακτηρίζει την ερώτηση, προκύπτει από κάποια επίπτωση (implicature) απροθυμίας ή από κάποια οδηγία για το 'έκούσιος' σαν την ακόλουθη: [χρησιμοποιείται όταν τίθεται θέμα προθυμίας].

19. Το *αλλά* και το *και* όπως χρησιμοποιούνται μέσα σε πλήρεις προτάσεις. Η χρήση τους ως μορίων που συνδέουν διάφορες προτάσεις, παραγράφους, κλπ. δεν εξετάζεται εδώ. Το παράδοξο των προλόγων ("Πιστεύω κάθε πρόταση, του βιβλίου αυτού, αλλά είμαι βέβαιος ότι κάποιο λάθος θα βρεθεί να υπάρχει κάπου" — το οποίο αποκλείει τη δυνατότητα να ιδωθεί το βιβλίο, έστω και έννοιολογικά, σαν ενιαία συμπλεκτική απόφαση) με κάνει να *αμφιβάλλω* για το αν οι δυο χρήσεις μπορούν να *αναχθούν* ή *μια* στην άλλη.

20. Άλλωστε ή διαφορά ανάμεσα στην παράθεση και την οδηγία δεν μπορεί να είναι άσχετη προς τις πολλές διαμάχες που έχουν σημειωθεί στην ηθική μεταξύ γνωσιολογικών, συγκινησιαρχικών, προστακτικιστικών και άλλων. Αν οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στο "Άγγλος" και στο υποτιμητικό 'Limey' ή στο 'νέγρος' και στο υποτιμητικό 'nigger' αποτελούν διαφορές ως προς κάτι που μοιάζει με οδηγία, τότε ακόμα και τα καλύτερα από τα θεωρούμενα ως παραδείγματα 'συγκινησιακού νοήματος' αποτελούν πολύ ισχυρότερες ενδείξεις ενάντια στις νατουραλιστικές θεωρίες του νοήματος απ' όσο τις θέλησαν να είναι οι αντιγνωσιολογικοί. Πρέπει όμως εδώ να υπενθυμίσω στον αναγνώστη πως ή *οδηγία* έχει όριστεί αρνητικά. Θα χρειαζόταν να γίνει δουλειά επάνω στην ιδέα, καθώς και ανάλυσή της, πριν μπορέσει να χρησιμοποιηθεί στην ηθική.

21. *Semantic Analysis* (τελευταίο κεφάλαιο).

22. Παράδειγμα που αρκετές φορές συζήτησα με τον Michael Woods, στον οποίο χρωστάω πολλά.

23. Νομίζω ότι μερικές φορές εξυποννοείται πως οι πληροφορίες, που προφανώς πρέπει να περιλάβουμε στο λεξικό, για να υπερνικήσουμε τις δυσκολίες αυτές, θα μπορούσαν να αποθηκευτούν ταξινομημένες κάτω από τα ουσιαστικά, τα οποία αποτελούν τις τιμές του *X* στο *καλό X*, αντί να κατανεμηθούν στα διάφορα λήμματα του *καλός*. Δεν είμαι βέβαιος πως θα ήταν δυνατό να κατορθωθεί αυτό αλλά, οτιδήποτε άλλο και αν πετυχαίνει τουτό μέτρο, δεν θα πρέπει βέβαια να περιγράφει την αμφισημία του *αυτή έχει καλές γάμπες* καθιστώντας αναγκαία την υπόθεση ότι είναι αμφίσημο το *γάμπες*!

24. Ένα άλλο παράδειγμα, επίσης του Άριστοτέλη, είναι το *λευκός*. Στους έκατο ανθρώπους που κατανοούν τη συνηθισμένη σημασία της λέξης *λευκός* δεν μπορεί να αντιστοιχούν περισσότεροι από ένας ή δύο που γνω-

ρίζουν τί είναι λευκός ἤχος. Μειώνει αυτό πράγματι τὴ γενικὴ κατανόηση τοῦ μὴ λευκός ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους;

25. Γιὰ τὴ διάκριση αὐτὴ βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ G.E.L. Owen στὸ Düring und Owen (eds.), *Plato and Aristotle in Mid Fourth Century*, Gothenburg 1960, καθὼς καὶ Austin, *Philosophical Papers*, Oxford 1961, σελ. 34 - 41. Μιὰ ἀπὸ τὶς ξεκάθαρες περιπτώσεις ἐστιακοῦ νοήματος, τὶς ὁποῖες προτιμᾷ ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ ὑγιής, συμβαίνει νὰ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερα καλὸ παράδειγμα τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐνιαίας ἀνάλυσης. Πρόκειται γιὰ ἀποτυχία ἀκριβῶς ὅμοια μὲ αὐτὴ τοῦ καλός. Ὁ μόνος τρόπος νὰ παρουσιαστῆ τὸ ὑγιής ὡς ἐνιαῖο εἶναι νὰ γραφεῖ τὸ λεξικογραφικὸ λήμμα ὡς ἐξῆς: *πὸν ἀφορᾷ στὴν ὑγεία ἢ στὴν εὐεξία ἐνὸς ζωντανοῦ ὄργανισμοῦ*. Αὐτὸ βέβαια καλύπτει τὰ ὑγιές χρῶμα, ὑγιής κράση, ὑγιής καιρός, ὑγιές κλίμα, ὑγιές ποτό, ἀλλὰ μόνο μὲ τὸ ἀντίτιμο νὰ ἐπιτρέπονται παραδοξότητες ὅπως τὰ ὑγιές νοσοκομεῖο, ὑγιής θεραπεία, ὑγιής διάλεξη, ὑγιές ἐγχειρίδιο. Τὸ πὸν ἀφορᾷ σὲ εἶναι πολὺ ἀσαφές. Ἀλλὰ ἓνας ἀκριβέστερος προσδιορισμὸς θὰ συνεπαγόταν διαίρεση τοῦ λεξικογραφικοῦ λήμματος γιὰ τὴ λέξη. Ἡ ἀκριβὴς περιγραφή τοῦ θέματος εἶναι ὅτι οἱ διάφορες σημασίες τοῦ ὑγιής σχετίζονται χάρις στὸ ὅτι ταξινομοῦνται *κατὰ διάφορους τρόπους* γύρω ἀπὸ τὴν 'ἐστία' ὑγεία. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι ὑγιή ἀποκαλοῦνται ὅλα τὰ πράγματα πὸν σωστὰ ἀποκαλοῦνται ὑγιή, ἀλλὰ οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους αὐτὸ συμβαίνει διαφέρουν. Καὶ ἡ ἐξήγηση αὐτὴ δὲν ἔχει τίποτα κοινὸ μὲ τὴν ἀναλογία.

26. Αὐτὴ ἡ διαφορά ἀνάμεσα στὰ ἐρωτήματα εἰσόδου (input) καὶ στὰ ἐρωτήματα ἐξόδου (output) μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀμφιλεγόμενα ἀντικείμενα τῆς μέχρι τώρα ἄκαρπης διαμάχης ἀνάμεσα στὸν Fred Sommers καὶ τοὺς ἐπικριτὲς του (ἢ ὁποῖα συνοψίζεται ἀπὸ τὸν Jonathan Bennett στὸ *Journal of Symbolic Logic*, Σεπτέμβριος 1967, σελ. 407).

Σημειώσεις τοῦ ἐκδότη

(α) Χρησιμοποιοῦμε τὴ λέξη 'πρόταση' καὶ γιὰ τὸ 'proposition' καὶ γιὰ τὸ 'sentence' (βλέπε *ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ* 27/28, Γλωσσάρι)· γιὰ νὰ ἀποφύγουμε τὴ σύγχυση τῶν δύο ἐννοιῶν, γράφουμε 'πρόταση_p' ὅταν στὸ πρωτότυπο ὑπάρχει ἡ λέξη 'proposition'. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ παράγωγο 'propositional' (= 'προτασιακός_p'). Πρβλ. "Σημείωμα πάνω σὲ τρεῖς προβληματικούς ὅρους", σ' αὐτὸ τὸ τεῦχος, σ. 301 - 305

(β) 'Sinn': ὅρος τοῦ Frege γιὰ τὴ σημασία· βλ. ΣτΕ (γ).

(γ) Βλ. ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ τοῦ G. Frege, μὲ τίτλο

“Νόημα και αναφορά”, στὸν *ΔΕΥΚΑΛΙΩΝΑ*, τεύχος 17 (Μάρτιος 1977), σελ. 19 - 40.

(δ) G. Frege, *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Breslau 1884.

(ε) G. Frege, *Grundgesetze der Arithmetik, begriffsschriftlich abgeleitet*. Τόμος I, Iena 1893· τόμος II, Iena 1903.

(ζ) Begriffsschrift: πρόκειται γιὰ τὸ σύστημα σημειογραφίας ποὺ εἰσηγήθηκε ὁ Frege στὸ ἔργο του *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*. Halle 1879.

(η) L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (ἑλληνικὴ μετάφραση Θ. Κιτσόπουλου), Ἐκδόσεις Παπαζήση, (2η ἔκδοση) Ἀθήνα 1978.

(θ) H. P. Grice, “Meaning”, *Philosophical Review*, Vol. 66 (1957), σελ. 377 - 88.

(ι) ‘ἑλληνικές’: ‘ἀγγλικές’ στὸ πρωτότυπο.

(κ) Προτιμήσαμε αὐτὲς τὶς ἀποδόσεις γιὰ τοὺς νεολογισμοὺς τοῦ Austin, ἀντὶ ἐκείνων ποὺ εἶχαν προταθεῖ στὸ τεύχος 17 (Μάρτιος 1977) τοῦ *ΔΕΥΚΑΛΙΩΝΑ*.

(λ) gaggle καὶ flock στὸ πρωτότυπο.

(μ) Ἡ ἀντίστοιχη σύνταξη στὰ ἑλληνικὰ εἶναι ἄν + παρατατικός.

(ν) Τὸ ἀντίστοιχο παράδειγμα στὸ πρωτότυπο παίζει μὲ τὴ διπλὴ σημασία τῆς λέξης bank, ποὺ σημαίνει εἴτε τράπεζα εἴτε ἀκροποταμιά.

(ξ) Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ “Theories of meaning...” δημοσιεύεται στὸ παρὸν τεύχος, σελ. 285 - 300. Ἡ μετάφραση τοῦ “Truth and Meaning” ἔχει δημοσιευτεῖ στὸ τεύχος 27/28 (Δεκέμβριος 1979) τοῦ *ΔΕΥΚΑΛΙΩΝΑ*, σελ. 183 - 205.

(ο) Στὸ πρωτότυπο: ‘all mimsy were the borogroves’.